

Ondskans makt
En foucauldiansk textanalys av Jan Guillous *Ondskan*

Elisabeth Andréasson

Julia Jonasson

Examensarbete 15 hp
Ämneslärarprogrammet
Institutionen för individ och samhälle
Höstterminen 2022/23

Arbetets art: Examensarbete 15 hp, Ämneslärarprogrammet

Titel: Ondskans makt – En foucauldiansk textanalys av Jan Guillous *Ondskan*

Engelsk titel: The power of evil - A foucauldian textual analysis of Jan Guillous *Ondskan*

Sidantal: 31

Författare: Elisabeth Andréasson och Julia Jonasson

Handledare: Joakim Jahlmar

Examinator: Ann Katrin Jonsson Bakken

Datum: Januari 2023

Sammanfattning

Bakgrund

Jan Guillous *Ondskan*, utspelar sig i 50-talets Sverige och är inte bara en berättelse om Erik och hans liv på internatskolan Stjärnsberg, det är också en berättelse om makt. Både skolan som institution och karaktärernas handlande genomsyras av systematisk maktutövning och kontroll. Eftersom verket förekommer som en del av den litteratur elever kan få ta del av i grundskolan, är det också relevant att diskutera det i relation till undervisning.

Syfte

Syftet med studien är att synliggöra vilka maktstrukturer Jan Guillous verk *Ondskan* lyfter fram, genom en foucauldiansk textanalys. Studien fokuserar dels på skildringen av skolans struktur, dels på skildringen av karaktärerna.

Metod

Vi har valt att göra en kvalitativ textanalys av *Ondskan*, där vi anlägger ett foucauldianskt perspektiv för att synliggöra verkets maktstrukturer och maktförhållanden.

Resultat

Analysen synliggör de maktförhållanden som råder dels på skolan som institution, dels utifrån karaktärerna och deras agerande. Samtliga karaktärer är omslutna av det maktsystem som präglar skolan, inklusive rådsmedlemmarna själva. Maktsystemet är baserat på överordning och underordning vilket benämns som Stjärnsbergsanda och kamratuppfostran. I enlighet med den försöker Rådet kontrollera skolan, något som blivit normaliserat och inte ifrågasätts av varken elever, lärare eller rektor. I alla fall inte förrän Erik börjar på skolan, och gör motstånd. Utifrån hans tidigare erfarenheter, och i diskussion med sin nye kamrat Pierre, går han emot normen och vägrar gå med på de krav Rådet ställer. Rådsmedlemmarna försöker styra skolan men lyckas inte hålla maktsystemet tätt, något som Erik tar vara på. Både fysisk och psykisk makt är något som präglar verket, och kan kopplas samman med att det i slutändan synliggörs sprickor i maktsystemet. Analysen visar även att det krävs en medvetenhet från läraren i arbetet med *Ondskan* i undervisningen, för att inte riskera att reproducera de normer och maktförhållanden som framställs i verket. För att arbeta medvetet menar vi därför att verket bör behandlas utifrån begreppet kritisk litteracitet, där läsaren antar en analytisk ställning till texten i syfte att synliggöra maktförhållanden.

Innehållsförteckning

1. Inledning	1
2. Syfte och frågeställningar	2
3. Tidigare forskning	2
3.1 <i>Ondskan och Jan Guillou</i>	2
3.2 <i>Maktanalys med Foucault</i>	2
3.3 <i>Sammanfattning</i>	4
4. Metod och teori	4
4.1 <i>Metod</i>	4
4.2 <i>Urval och avgränsningar</i>	5
4.3 <i>Michel Foucault</i>	5
4.3.1 <i>Övergripande discipliner</i>	6
4.3.2 <i>Att disciplineras till det önskvärda</i>	6
4.3.3 <i>Panoptism</i>	7
4.3.4 <i>Själen är kroppens fängelse</i>	7
4.3.5 <i>Makt och motstånd</i>	8
4.3.6 <i>Kunskap och makt</i>	9
4.4 <i>Critical literacy</i>	9
4.4.1 <i>Kritisk litteracitet i klassrummet</i>	10
5. Analys	11
5.1 <i>Sammanfattning av verket</i>	11
5.2 <i>Maktstrukturer på Stjärnsberg</i>	11
5.2.1 <i>Kamratuppföstran och Stjärnsbergsanda</i>	11
5.2.2 <i>Rektor och lärare</i>	14
5.2.3 <i>Rådet som maktsystem</i>	15
5.2.4 <i>Panoptism</i>	17
5.2.5 <i>Rutan</i>	19
5.3 <i>Karaktärernas förhållande till makt</i>	20
5.3.1 <i>Erik</i>	20
5.3.2 <i>Pierre</i>	22
5.3.3 <i>Eriks far</i>	23
5.3.4 <i>Eriks lillebror</i>	24
6. Diskussion	26
6.1 <i>Maktutövningen på Stjärnsberg</i>	26
6.2 <i>Didaktiska implikationer</i>	27
6.3 <i>Förslag till vidare forskning</i>	29
7. Referenser	30

1. Inledning

Att läsa och arbeta med litteratur är en naturlig del av svenskundervisningen i skolan. Utifrån läroplanen för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet (Lgr22, 2022) ska eleverna i undervisningen inom svenskämnet stimuleras till ett ökat läsinträsse, och under högstadiet ska de få möjlighet att analysera skönlitteratur och andra typer av texter. Valet av litteratur är dock upp till lärarna att göra, och ett verk som vi själva läste under högstadiet var Jan Guillous *Ondskan*. Att verket förekommer i svenskundervisningen långt efter det givits ut bekräftas dels i SVT kulturnyheters undersökning (2016), dels i Fälts (2017) studentuppsats. Även om båda undersökningarna är små i sitt urval, indikerar det ändå att *Ondskan* är en vanligt förekommande roman som används i svenskundervisning på högstadiet. Ytterligare ett skäl till att vi valt just *Ondskan*, är på grund av den nya filmatisering av romanen som just nu är under arbete. Pjotr Gustavsson, nordisk dramadirektör, säger att ”Jan Guillous roman *Ondskan* är ständigt aktuell och relevant, kanske mer nu än på mycket länge. Att bryta våldsamma beteenden kräver stort individuellt mod. Att undersöka och ifrågasätta maskulinitet är vårt ansvar. Serien *Ondskan* gör just det” (TV4, 2022). Detta sammantaget gör att det för oss är intressant att undersöka vad *Ondskan* faktiskt förmedlar, och på vilket sätt vi sedan kan använda den kunskapen i arbetet med den i klassrummet.

Tidigare forskning har främst fokuserat på huruvida romanen är självbiografisk eller inte, eller diskuterat den i relation till våld eller värdegrundsarbete i skolan. Det som skiljer denna studie från tidigare forskning, är att den intresserar sig för vad som faktiskt förmedlas till eleverna genom att de läser *Ondskan*. Verket handlar inte bara om hur Erik tar sig an vardagen på Stjärnsberg, eller hans relation till sin far hemma i Stockholm. Det är också en skildring av händelser och beteenden som genomsyras av maktförhållanden och maktstrukturer, vilka eleverna i läsningen får ta del av. Med det som bakgrund ämnar vi undersöka vilka maktförhållanden och maktstrukturer som går att synliggöra genom en foucauldiansk textanalys av verket. Som utgångspunkt i vårt teoretiska ramverk tar vi hjälp av Michel Foucault och hans definition av maktbegreppet. Det finns tidigare studier som kopplar ihop textanalys med Foucaults maktbegrepp, dock inga, vad vi kan se, som diskuterar det i relation till just *Ondskan*. Detta motiverar att föreliggande studie analyserar verket utifrån Foucaults tankar om makt, och genom det placerar sig i forskningsfältet.

Analysen av maktstrukturerna ligger sedan till grund för den didaktiska diskussion vi för i relation till Janks (2010) begrepp *critical literacy*. Att vi väljer att använda begreppet *critical literacy* är på grund av dess nära koppling till maktförhållanden, då det handlar om just förhållandet mellan språk, litteracitet och makt. Förhoppningen är att analysen tillsammans med diskussionen ska bli värdefull och fungera som ett stöd, där de identifierade maktstrukturerna kan verka som underlag för hur vi som lärare ska ta oss an arbetet med *Ondskan* i klassrummet på ett genomtänkt sätt.

2. Syfte och frågeställningar

Syftet med studien är att genom en foucauldiansk textanalys synliggöra vilka maktstrukturer som finns i Jan Guillous verk *Ondskan*.

Frågeställning:

- Vilka maktstrukturer synliggörs i skildringen av skolan som institution?
- Vilka maktstrukturer synliggörs i skildringen av karaktärerna och deras handlingar?

3. Tidigare forskning

3.1 *Ondskan* och Jan Guillou

Tidigare forskning som berör Jan Guillous *Ondskan* består främst av studentuppsatser och examensarbeten. Dessa har haft olika fokus men är bland annat analyser om huruvida verket kan läsas som en självbiografi eller inte (Karlsson, 2011), och i relation till skolans värdegrundsarbete och i jämförelser med andra verk (Rehbinder, 2020). Fält (2017) utgår från litteraturundervisning i skolan och undersöker vilka verk lärare väljer att jobba med i litteraturundervisningen och varför. Där är Jan Guillous *Ondskan* en av dem och informanterna i studien uppges ofta arbeta med verket i jämförelse med den filmatiserade versionen. Det finns ytterligare en studie, vilken jämför dialogerna i den lättlästa och i originalversionen av *Ondskan* (Bengtsson, 2019). Vidare finns det studier gjorda på andra verk skrivna av Guillou, som dessutom har anlagt ett maktperspektiv på dem. I Särnbrink (2011), analyseras både böckerna och filmerna i Arn-trilogin. En av Särnbrinks (2011) slutsatser är att fiktion, såsom Arn-trilogin, innehåller skildringar av makt vilket i slutändan påverkar de människor som tar del av dem.

I tillägg till ovanstående studentuppsatser och examensarbeten finns det också publicerad forskning som berör *Ondskan*. Egeland (2015) diskuterar *Ondskan* i relation till dess självbiografiska inslag, som Jan Guillou själv uttalat sig om och kritiserats för. I artikeln diskuteras de drag som återfinns i *Ondskan*, såsom författarens retoriska och dramaturgiska inslag med våld, att huvudpersonen porträtteras som en hjälte och det filmiska slutet. I relation till detta för Egeland (2015, s.227) en metadiskussion kring det maktperspektiv som genomsyrar boken, och som hon menar att Jan Guillou gör anspråk på när han uttalar sig om romanen som delvis självbiografisk. Egeland (2015, s.235) för också en diskussion om den etiska aspekten och den makt författaren har över andra individer som porträtteras i romanen. Alltså, den frihet som Jan Guillou har i sitt författarskap kan inte isoleras från de maktförhållanden han har över handlingen och därigenom också över läsaren och framställningen av karaktärerna.

3.2 Maktanalys med Foucault

Forskningsfältet visar att det finns många analyser som studerat *Ondskan*, men inga som vi funnit har anlagt ett foucauldianskt perspektiv på verket. Det är dock viktigt att poängtera att Foucaults tankar kring makt i sig är ett analysredskap som ständigt återkommer i olika typer av studier.

Ett exempel är Öhman (2008), som analyserat 15 videoinspelade lektioner utifrån Foucaults maktperspektiv, med fokus på hur eleverna styrdes mot önskvärda beteenden inom skolans verksamhet. Utifrån Foucaults tankar argumenterar Öhman (2008) för att de identifierade maktstrukturerna syftar till att främja önskvärda beteenden, och genom det socialisera eleverna till att bli en viss typ av samhällsmedborgare. Likt i Öhmans studie används Foucaults tankar ofta till att synliggöra olika maktmönster inom olika typer av institutioner. Men detta är inte ett perspektiv som endast används på nationell nivå i Sverige, Foucaults tankar är även ett återkommande analysverktyg internationellt. Till exempel diskuterar Pezdek och Michaluk (2016) hur en organisation kan använda makt för egen vinnings skull. De menar att det polska fotbollsförbundet, som är studiens objekt, exkluderar olika aktörer för att skapa mer makt åt sig själva, och diskuterar detta med hjälp av Foucaults tankar kring disciplinering och underordning. I båda ovan nämnda studier använder man sig av det foucauldianska perspektivet för att få en förståelse över hur makt utövas och kontrolleras inom olika samhälleliga institutioner.

Foucaults maktperspektiv används även inom samma ram som föreliggande studie bygger på, i litteraturanalyser. Freundlieb (1995, s.302) visar att Foucaults tankar fascinerat och fortsätter fascinera litteraturvetare, i förståelsen för olika former av diskurser och ansatser för att ta sig an litteratur på olika sätt. Freundlieb diskuterar (1995, s.318–319) olika förhållningssätt till att använda Foucaults tankar, vilka han menar ibland är motsägelsefulla och problematiska, som till exempel huruvida litteratur ska klassas som en del av en diskurs eller en motdiskurs. Freundlieb (1995, s.339–340) beskriver Foucaults två arkeologiska förhållningssätt, vilka innebär att texten måste placeras i sin historiska kontext och tillkomsttid för att kunna analyseras på ett rättvist sätt. Han beskriver vidare ett förhållningssätt som definieras som det genealogiska, vilket handlar om att undersöka hur textens omgivning, till exempel den sociala, kulturella eller politiska, påverkar den. Det sista förhållningssättet är diskursanalytiskt, i den meningen hur texten framställs, och vilket motiv som ligger bakom framställningen. Han diskuterar de olika förhållningssätten i relation till vad som klassas som litterär text och inte, och i vilken mån den då kan analyseras. Vidare diskuterar Freundlieb (1995, s.322–323) utifrån Foucaults tankar, vikten av att placera texten, oavsett om den ses utifrån ett arkeologiskt, genealogiskt eller diskursanalytiskt förhållningssätt, i en kontext. En text speglas av den kontext den tillkommit i, och genom att förstå texten kan vi förstå omvärlden, åtminstone den del av världen som texten är skapad i.

Att Freundlieb (1995) presenterar olika förhållningssätt beror på Foucaults utveckling av sina tankar, inte endast i form av nya, utan också ifrågasättande av de han tidigare lagt fram. Slutsatsen visar att Foucaults tankar om makt kan användas i litteraturstudier, eftersom de inte bara innebär en form av analysverktyg utan också ett sätt att se på litteratur och språk. Detta möjliggör i sin tur ett synliggörande av skrivprocessen, av den kulturella eller sociala reproduktionen texten framhåller eller det historiska eller sociala sammanhang den är skriven i. Men den viktigaste faktorn som förespråkar en användning av Foucaults tankar vid litterära analyser handlar om den makt som skapas och manifesteras genom språket. Det är genom en medveten användning av språket vi utövar makt, men det är också genom språket vi kan

identifiera de kulturella, sociala eller historiska sammanhang texten befinner sig i. Detta medför i sin tur att vi med hjälp av språket kan synliggöra maktförhållanden och maktrelationer (Freundlieb, 1995, s.339).

Att anlägga ett foucauldianskt perspektiv vid litteraturanlys är alltså ett etablerat tillvägagångssätt för att synliggöra de maktförhållanden och strukturer som texter innehåller. Ett exempel är sättet Wolosky (2014) undersöker vilka maktstrukturer som finns på Hogwarts, där hon jämför skolan med Foucaults beskrivning av fängelset som institution, och menar att den disciplinära makten ligger som ett täcke över hela skolans verksamhet. Den disciplinära makten genomsyrar institutionen, individen och de sociala sammanhang som omger denne, och gör att maktutövningen till slut blir självbärande och på så sätt reproducerar sig själv. Wolosky (2014, s.287) diskuterar även användningen av ett foucauldianskt perspektiv på litteraturanlys, där hon likt Freundlieb (1995) menar att det är användbart och utvecklar i sin analys även de positiva effekter den disciplinära makten får för Harry Potter, beroende på vilken kontext han rör sig i. Vidare har även Borg (2019), vilken är en studentuppsats, tagit hjälp av Foucaults tankar om makt och med stöd i dem studerat idrottsliga kvalitéer och socioekonomiska förutsättningar hos hockeyspelare i romanen *Björnstad*. Borg (2019, s.31–32) menar att Foucaults tankar om makt i verket visar hur makten är närvarande i alla sociala kontexter och möten mellan människor, och att makten inte nödvändigtvis utövas av den som är överordnad enligt samhällets normer.

3.3 Sammanfattning

Det som översikten visar är att många studier, där de flesta är studentuppsatser, med olika ansatser syftar till att förstå *Ondskan*. Det som dock verkar vara ett än så länge outforskat område, är att analysera verket utifrån ett foucauldianskt maktperspektiv. Foucault och hans tankar om makt är vanligt förekommande inom forskningen, såväl på nationell som internationell nivå, och har visat sig vara ett användbart analysverktyg vid textanalys. Foucaults tankar om makt återkommer i olika typer av studier, såsom vid analys av befintliga institutioner och litterära verk, vilket motiverar att vi använder oss av dem i föreliggande studie. Vårt bidrag och sätt att placera oss i forskningsfältet blir därför att anlägga ett foucauldianskt perspektiv på *Ondskan*, och utifrån det analysera och diskutera de maktförhållanden och strukturer som synliggörs.

4. Metod och teori

I följande avsnitt presenteras metod och teori. Detta för att tydliggöra tillvägagångssättet och det teoretiska ramverk som föreliggande studie vilar på.

4.1 Metod

Metoden för arbetet är en kvalitativ textanalys, vilket “går ut på att ta fram det väsentliga innehållet genom en noggrann läsning av textens delar, helhet, och den kontext vari den ingår” (Esaiasson m.fl., 2017, s.211). Vidare är anledningen till att vi valt denna metod baserad på att “det eftersökta innehållet i texten ligger dolt under ytan och endast kan tas

fram genom en intensiv läsning av texten med hjälp av analytiska verktyg” (Esaiasson m.fl., 2017, s.211). *Ondskan* innehåller maktstrukturer som kan vara svåra att uppfatta vid en första läsning, men genom en kvalitativ textanalys ämnar vi synliggöra dessa genom vårt analytiska verktyg, som är Michel Foucaults tankar om makt.

4.2 Urval och avgränsningar

Vår uppfattning, som också bekräftas av Fält (2017) och den av SVT (2016) gjorda undersökningen, är att *Ondskan* är ett av de verk som förekommer i undervisningen i svenska klassrum. Vi är också båda bekanta med verket sedan tidigare, och har reagerat på innehållet. *Ondskan* är berättelsen om Erik Ponti, men också om fysisk och psykisk maktutövning som kan problematiseras och analyseras utifrån olika syn på makt, där vi valt att använda oss av ett foucauldianskt perspektiv. Vidare baseras analysen på versionen tryckt år 2003, vilken är utgiven av samma förlag som originaltexten.

Som syftet och frågeställningen preciserar har vi valt att fokusera på skolan som institution och de mest framstående karaktärerna, och analysera dessa utifrån ett foucauldianskt maktperspektiv. Med denna avgränsning är förhoppningen att kunna göra en djupgående analys för att på ett så tydligt sätt som möjligt synliggöra de maktstrukturer som finns i verket, och utifrån dem diskutera didaktiska implikationer.

4.3 Michel Foucault

En av de mest framstående och citerade filosoferna när det handlar om makt är Michel Foucault. Hans gärning består av ett flertal böcker om makt utifrån olika perspektiv, däribland *Övervakning och straff* (2017), *Vansinnets historia under den klassiska epoken* (2010), *Sexualitetens historia* (2002), och en föreläsningsserie som resulterade i ytterligare elva böcker där han beskriver, synliggör och exemplifierar maktens ständiga närvaro i samhället. Detta är dock bara ett urval, och att räkna upp allt Foucault publicerat vore orimligt med tanke på alla de debatter och diskussioner han var en del av. Men det som ändå är signifikativt för Foucaults syn på makt är att det är något man utövar och inte något man har – det är en strategi och inte en egendom. Foucault förkastar även idén om att makt endast ska kopplas samman till relationen mellan stat och medborgare, utan beskriver i stället innebörden av begreppet mikromakt. Mikromakt innefattar alla de vardagliga situationer där maktutövning tillämpas, och som genomsyrar alla mänskliga relationer. Makten fungerar som ett maskinsystem och är föränderlig (2017, s.226). En person kan således vara i överläge vid ett visst tillfälle, men i underläge vid ett annat.

Att tala om Foucault och hans syn på makt är också en diskussion som måste bygga på ett dynamiskt synsätt. Hans syn på makt som något produktivt, där subjekt och objekt formas och i sin tur formar kontexten diskuterar både Nilsson (2008, s.9–16) och Axelsson och Qvarsebo (2017, s.125–126). Freundlieb (1995, s.302) menar också att Foucault i sina verk var kritisk till andra, men även ifrågasättande till sina egna teorier om maktförhållanden och hur de samspekar. Han var medveten om och påpekade att han ändrat sin egen standpunkt, men menade att detta är helt normalt för alla tänkare (Freundlieb, 1995, s.302). Med stöd av

detta menar vi att det inte är möjligt att göra en entydig och definitiv tolkning av Foucaults tankar om makt, vilket motiverar vårt urval där vi valt att använda oss av *Övervakning och straff* (2017) och *Sexualitetens historia* (2002). Dessa två verk är de som är mest relevanta för föreliggande studie, och i dem har vi gjort ett urval och fokuserat på de tankegångar som möjliggör en litterär maktanalys.

4.3.1 Övergripande discipliner

Det finns många forskare och filosofer som har försökt tolka och beskriva Foucaults tankar om makt, men för att hålla oss så nära hans ursprungliga tankegångar som möjligt har vi valt att främst använda hans egna verk som referenser för analysen. Genomgående för många av Foucaults tankar är att makt kan synliggöras genom övergripande discipliner, där han lyfter fram disciplinär makt och biomakt. Den disciplinära makten kan beskrivas som den vi möter i samhället genom till exempel institutioner såsom skolor, fabriker, fängelser eller sjukhus. I mötet med den disciplinära maktens uttryck formas subjektet, alltså individen, och agerar därefter (Foucault, 2017, s.173–180). Biomakt beskrivs av Foucault (2002, s.141) som en disciplin där teknologi är ett viktigt redskap för att utöva makt över subjektet, och innefattar ofta en större population. Med hjälp av teknologin kan maktutövare klassificera och dela upp människor, och använda informationen för maktutövning.

Den disciplinära makten och biomakten kan inte helt skiljas från varandra, eftersom de påverkar och följer varandra i maktutövandet. Den disciplinära makten kan till exempel dra nytta av teknologin inom biomakten för ytterligare maktutövning, kontroll och övervakning över subjektet. Men den disciplin som är mest relevant för föreliggande studie och som analysen utgår ifrån är den disciplinära makten, eftersom verket behandlar en grupp av människor inom en specifik institution, och inte en större population.

4.3.2 Att disciplineras till det önskvärda

Foucault (2017, s.176) menar att den disciplinära makten kommer till uttryck genom att disciplinera en grupp av individer. Människor ses här som föremål och verktyg som ska dresseras och kontrolleras. Den disciplinära makten har under historiens gång kommit att bli ett effektivt redskap för att skapa fogliga medborgare, och kontrollerar därigenom människan och hennes handlingar.

Den redogör för hur man skall kunna få grepp om andras kroppar, inte bara för att få dem att göra det man önskar utan för att få dem att gå tillväga som man vill, med den teknik, den snabbhet och den effektivitet man har bestämt. (Foucault, 2017, s.176)

För att kunna disciplinera en grupp av människor lyfter Foucault (2017, s.233) fram begreppet normalisering. Detta begrepp är en förutsättning för disciplin där vissa normer och regler blir givna rättesnören inom den aktuella kontexten. Det handlar om vad som är tillåtet och vad som är förbjudet, och bör inte kopplas samman med juridiska lagar. “De disciplinära anordningarna har avsöndrat ett 'normens straffsystem' som i sina principer och sitt sätt att fungera omöjligt kan sammanfalla med lagens traditionella straffsystem” (Foucault, 2017, s.233). Foucault (2017, s.228) lyfter även fram att inom detta straffsystem fungerar

bestraffning och belöning som makttekniker, där vissa beteenden och handlingar belönas och andra bestraffas, allt för att människorna ska underkuva sig och rätta sig efter det önskvärda, och att detta således har skapat ett eget straffsystem som ”ikläder sig den stora rättskipningsapparatus teatraliska form” (Foucault, 2017, s.233). Dessa straff behöver inte handla om fysiskt våld, utan bör få personen i fråga att förstå de fel som begåtts. Detta kan ske genom att låta personen skämmas, förödmjukas, eller förlora en befattning. Det kan även handla om att visa kyla och avståndstagande gentemot personen.

4.3.3 Panoptism

Foucault använder Jeremy Benthams modell, panoptikon, när han beskriver vad den disciplinära maktutövningen förväntas resultera i. Ett panoptikon är en fängelsebyggnad i form av en cirkel som bildar en ring, och i mitten av ringen finns ett torn. Ringen är uppbyggd av celler där de intagna befinner sig, samtidigt som det i tornet finns en övervakare. Genom ljusförhållanden kan de intagna bli synliga för den som befinner sig i tornet, men de intagna kan inte se vem som befinner sig i tornet. Foucault (2017, s.261) kopplar även samman detta till sitt resonemang om att makten är dynamisk, eftersom det inte spelar någon roll vem som befinner sig på den övervakande positionen.

Foucault (2017, s.254) menar att det huvudsakliga syftet med panoptism är att makten slutligen ska fungera automatiskt, där de intagna inte vet om det befinner sig någon i tornet som övervakar dem eller inte. Makten blir här till ett system och inte något som behöver utövas för att uppnå sin fulla kapacitet. Foucault (2017, s.256) beskriver vidare hur människan själv slutligen blir sin egen övervakare, som underkuvar sig makten som existerar själsligt.

4.3.4 Själen är kroppens fängelse

När makten börjat fungera automatiskt uppnås syftet med panoptikon och makten påverkar individerna själsligt, snarare än fysiskt. Enligt Foucault (2017, s.55) behöver nämligen inte makt innebära fysiskt våld, utan kan vara systematisk, planerad och subtil. Men likväl kommer kroppen påverkas. För i varje kropp finns en själ, som påverkas av de maktstrukturer som omsluter den.

Hon [människan] bebos av en ”själ” som ger henne existens och som själv är en bricka i det herravälde makten utövar över kroppen. Själen är på en gång verkan av och redskapet för en politisk anatomi; själen är kroppens fängelse. (Foucault, 2017, s. 60)

Med detta syftar Foucault på de makttekniker som styr människans inre, de makttekniker som således inte är synliga, utan som har blivit en del av människans själ och existens. Nilsson (2008, s.103) sammanfattar Foucaults tankar och förklarar hur metaforen kring att själen kan ses som kroppens fängelse även är ett sätt för Foucault att förtydliga skillnaden mellan den gamla sortens straff, som endast riktade in sig på kroppen, med den mer moderna sortens straff, som istället riktar in sig på människans inre. Under slutet av 1700-talet började nämligen straffet förändras, och det började utgöras mer och mer av den disciplinära makten, som på ett effektivt sätt styrde människans inre och ledde till att människan etablerade ett

eget psykiskt fängelse, något som straffet även fokuserar på idag (Foucault, 2017, s.169–170). Foucault menar att detta nya straff snarare riktar in sig på att tvinga människor till ett visst beteende,

Och slutligen det sätt varpå denna kontroll utövas: det innebär ett oavbrutet tvång, en ständig övervakning som snarare gäller verksamhetens förlopp än dess resultat och som äger rum enligt en kodifiering där tid, rum och rörelser är så snävt inrutade som möjligt. Dessa metoder, som möjliggör en minutiös kontroll av kroppens verksamheter, som vidmakthåller en ständig behärskning av des krafter och påtvingar dem en förening av foglighet och nytta, utgör vad man skulle kunna kalla “disciplin”. (Foucault, 2017, s.175)

Själén har således påverkats, och kroppen är kontrollerad till den grad att man automatiskt följer de regler och normer som råder. Vid fysisk makt däremot, blir kroppen påverkad och den ursprungliga själen kvarstår. Den straffmetod som användes förr liknar Foucault vid ett öppet skådespel, samtidigt som den moderna metoden kom att bli mer sluten och osynlig.

Detta är ett viktigt ögonblick. Straffskådespelets tidigare aktörer, kroppen och blodet, lämnar scenen. En ny gestalt gör maskerad sin entré. Ridån har gått ner för en bestämd sorts tragedi. Nu börjar en komedi, ett skuggspel, röster utan ansikte, opåtagliga begrepp. Nu måste straffrättens apparat få grepp om denna kroppslösa verklighet. (Foucault, 2017, s.45)

Maktutövningen har således kommit att bli allt mer osynlig. Det handlar inte längre om att tortera människans fysiska kropp, utan om att disciplinera människans kropp för att nå hennes själ, men det förutsätter att maktutövningen går till på rätt sätt för att lyckas med detta.

Att dressera någon att uppföra sig på ett bestämt sätt genom ett fulltecknat tidsschema, genom att inpränta vanor och utsätta kroppen för olika sorters tvång innebär mycket speciella relationer mellan den som straffar och den som straffas. [...]. Den som verkställer straffet skall utöva en total makt som ingen tredje person får störa, individen som ska förbättras måste vara helt omsluten av den makt som utövas över honom. (Foucault, 2017, s.168)

För att lyckas kontrollera en individ krävs det således att maktutövningen ständigt är närvarande, och att det inte finns störningsmoment som avbryter processen. Denna makt, som befinner sig i det inre, tenderar även att få mer beständiga och djupare konsekvenser än den fysiska makten. “Ju mera den närmar sig det okroppsligas gräns, desto varaktigare, djupare är dess verkningar, de har ernåtts en gång för alla och förnyas oavbrutet: en ständig seger utan någon fysisk sammandrabbning och alltid vunnen på förhand” (Foucault, 2017, s.256). Den disciplinära makten, om den utförs på ett adekvat och systematiskt sätt, leder således till större konsekvenser hos individen som utsätts för maktutövningen jämfört med den fysiska makten.

4.3.5 Makt och motstånd

Foucault (2002, s.104) beskriver att makten inte heller endast ska ses utifrån en samhällelig hierarkisk synvinkel, där makten sprider sig uppifrån och ned i samhällsskiktet, utan att det är

något som verkar överallt och kommer från alla håll, inte minst underifrån. Det handlar alltså om att makt inte endast går att diskutera utifrån en hierarkisk syn mellan stat och medborgare, utan att hierarkier uppstår på många platser och i många olika situationer. Foucault (2002, s.105) förklarar även att makt utövas utifrån syfte och mål. Makten är rationell och människor agerar utifrån bakomliggande avsikter, dock poängterar han samtidigt att avsikten vid den specifika situationen inte behöver vara synlig eller lättformulerad. Tvärtom är den ofta svårbegriplig, även om det alltid finns ett övergripande mönster till varför makten utövas. Enligt Foucault finns det även en stark koppling mellan makt och motstånd, ”där makt finns, finns motstånd och att likväl, eller kanske just därför, motståndet aldrig står i utanförställning i förhållande till makten” (2002, s.105).

Motstånd existerar således endast inom maktnäten och det går inte heller att undvika motståndet vid maktutövning. Motståndet ter sig även på olika sätt, de kan vara nödvändiga, våldsamma, oförsonliga eller samordnade. Nilsson (2008, s.96) förtydligar Foucaults resonemang och förklarar att ett motstånd alltid kommer skapa ett nytt motstånd. Eftersom makt enligt Foucault finns överallt och ständigt är närvarande, och samtidigt för med sig motstånd, kan vi aldrig bli befriade från makten och inte heller motståndet.

4.3.6 Kunskap och makt

Foucault intresserar sig även för förhållandet mellan kunskap och makt. Han förkastar idén om att kunskap endast kan produceras när makt inte är närvarande, och hävdar istället att man bör tänka tvärtom – att makt producerar kunskap. Foucault (2017, s.57) menar att det inte finns makt utan kunskap och att det inte finns kunskap utan makt, de är tätt sammanlänkade och förutsätter varandra. Foucault beskriver även att människan och hennes kunskap har skapats genom just detta samband och att makten skapar möjligheter till att nå kunskap. “Kort sagt, det är inte kunskapssubjektets verksamhet som alstrar ett vetande som tjänar eller undandrar sig makten, utan föreningen makt-vetande, de processer och stridigheter den genomgår och av vilka den består, som avgör kunskapens former och möjliga områden” (Foucault, 2017, s.57).

Foucault beskriver således att människan i sig inte styr över kunskapen, utan att makten, som finns i alla relationer, bidrar till kunskap. Förhållandet mellan kunskap och makt ska därför inte ses som något där det ena ger det andra, utan maktutövningen kan förstärkas och fördjupas och relationen kan snarare definieras som en form av ett intellektuellt maktsystem där du genom makt når kunskap och genom kunskap når makt.

4.4 Critical literacy

Begreppet critical literacy, eller kritisk litteracitet som föreliggande studie väljer att använda som översättning av begreppet, handlar om sambandet mellan språk, litteracitet och makt. Janks (2010, s.21–22) förklarar begreppet litteracitet och beskriver det som förmågan att kunna avkoda och förstå texter. Litteracitet i den här kontexten handlar alltså i grunden om läskunnighet, men också om att kunna förstå texten. Om man sedan kombinerar det med att litteraciteten ska vara kritiskt, och formar begreppet kritiskt litteracitet, handlar det om en

mer analytisk inställning till texten. Janks (2010, s.22) menar att litteracitet handlar om att läsa med texten, och kritisk litteracitet handlar om att läsa mot texten, och därmed inta en kritisk ställning vid läsning.

Vidare beskriver Janks (2010, s.35–36) sambandet mellan kritisk litteracitet och makt, med hjälp av dels Foucaults, dels neo-marxismens tankar om makt. Foucault menar enligt Janks (2010, s.58) att diskursen är central i förståelsen av makt. För att kunna läsa, förstå och inta en analytisk position till texter och se maktförhållanden, måste man alltså också kunna se diskursen i vilken texten rör sig. Utifrån ett neo-marxistiskt perspektiv på förståelse av maktförhållanden menar Janks (2010, s.58) att det är centralt att kunna dekonstruera och sedan rekonstruera en text. Dessa två delar argumenterar Janks är centrala för att kunna analysera text, alltså att vi måste se maktförhållanden i en text för att förstå den.

4.4.1 Kritisk litteracitet i klassrummet

Eckeskog och Lundgren (2015) diskuterar förståelsestrategier i undervisningen, och tar stöd i begreppet kritisk litteracitet. De betonar vikten av att en god läsförståelse kan ses som en förutsättning för att kunna ta del av ett innehåll och förstå vad som står bortom raderna i en text. Eckeskog och Lundgren (2015, s.48) drar bland annat slutsatsen att “Förståelsestrategier och undervisning som ska leda till kritisk förståelse av en text inkluderar [...] lärares förebildlighet och stöttning samt elevers reflektion och eget praktiska arbete”.

De beskriver vidare att lärare behöver fungera som förebilder, eftersom eleverna analyserar en text på samma nivå som läraren gör. Om läraren endast håller sig på ordnivå kommer eleverna också befinna sig där, men när läraren ställer mer analytiska frågor till en text, så ställer eleverna också liknande frågor vid sin självständiga läsning. Eleverna måste få arbeta med detta självständigt och praktiskt men också gemensamt i klassrummet, där man tillsammans kan granska, diskutera och upptäcka olika fenomen. Här blir en förutsättning att ha en trygg klassrumsmiljö, där eleverna vågar ställa frågor och att frågorna uppmärksammas och uppmuntras. Eckeskog och Lundgren (2015, s.48) poängterar även att dessa förståelsestrategier inte är något som eleverna lär sig vid ett specifikt tillfälle, utan att det är något som behöver vara konstant och genomgående genomsyra undervisningen.

Slutligen argumenterar Janks (2012) för varför kritisk litteracitet också är något som är ständigt aktuellt, och inte bara ska verka som sporadiska inslag i undervisningen. I respons till kritiker som menar att kritisk litteracitet är passé, bakåtsträvande och därmed inte längre relevant presenterar Janks (2012, s.159) ett resonemang som återigen återkopplar till maktbegreppet. Hon poängterar att läsning av en text utifrån kritisk litteracitet är ett sätt att förstå olika typer av diskurser och göra läsningen meningsfull. Om vi inte läser texter med en analytisk ansats och anpassar oss till sammanhanget, som dessutom är föränderligt, ser vi inte heller de maktförhållanden som råder. Kan vi inte heller synliggöra dem förlorar vi förståelsen av texten och i förlängningen också för vår omvärld.

5. Analys

Foucaults tankar om disciplinär makt ligger till grund för analysen av verket, som inleds med att diskutera skolan som institution för att sedan granska maktförhållande utifrån karaktärerna. Men först följer en kort sammanfattning av verket, med syftet att placera skolan och karaktärerna i sin kontext.

5.1 Sammanfattning av verket

Jan Guillous *Ondskan*, skriven 1981, skildrar Erik Pontis liv under 1950-talet. Eriks liv består till stor del av våld. Han är en del av ett gäng i skolan i Stockholm som slåss och han blir näst intill dagligen slagen av sin far. Erik blir på grund av att han slåss, relegerad från skolan i Stockholm med omdömet: ”Du är ondskan själv, och sådana som du måste förgöras!” (2003, s.50). Efter att han blivit relegerad sänder hans mor honom till internatskolan Stjärnsberg, vilket blir hans sista chans att klara realskolan och få fortsätta vidare till gymnasiet.

På skolan får Erik uppleva den så kallade Stjärnsbergsandan, eller kamratuppfostran som den också benämns i verket. Erik har svårt att finna sig i Stjärnsbergsandan, vilket innebär att han vägrar lyda order från äldre elever, och sätter sig upp mot de som försöker styra honom. Resultatet av hans vägran leder till en spiral av försök till maktutövning och styrning genom våld, psykisk misshandel och förnedring. Erik och hans rumskompis Pierre, som också blir en nära vän till honom, diskuterar genomgående i verket hur de ska hantera situationen, och den ondska som finns på Stjärnsberg.

Försöken till maktutövning, kontroll och protester avlöser varandra och situationen eskalerar när de äldre eleverna, med Otto Silverhielm i ledningen, ger sig på Pierre för att komma åt Erik. Försöken slutar med att Pierre till slut väljer att lämna skolan, vilket får Erik att hämnas på de ansvariga, också med våld. Han går sedan klart realskolan, och verket slutar med att Erik åker tillbaka hem till Stockholm för att ta itu med sin far.

5.2 Maktstrukturer på Stjärnsberg

Avsnittet nedan analyserar de maktstrukturer och förhållanden som finns på Stjärnsberg utifrån den kamratuppfostran som präglar skolan, och utifrån ledningens brist på agerande. Men det finns också institutionella element, såsom Rådet och deras maktsystem, som kan jämföras med Foucaults beskrivning av panoptikon och sambandet mellan makt och motstånd.

5.2.1 Kamratuppfostran och Stjärnsbergsanda

Redan när Eriks mor berättar att han ska börja på Stjärnsberg och han får se skoluniformen med de tillhörande instruktionerna över hur och när den ska bäras, indikerar det att det inte är en vanlig realskola han ska börja på. Skolan befäster redan innan Erik kommer dit det maktförhållande som visar vem som är överordnad, och vem som är underordnad. I instruktionerna finns ett tygmärke föreställande Orion, som ska sys fast utanpå bröstfickan. Orion, den grekiska halvguden, nämns i *Iliaden* som ett sätt att illustrera Akilles stjärnglans och styrka, och som något som överglänser allt annat (Homeros, 1982, s.394). Samzelius

(2019, s.81) beskriver Orion som en stor, stark, orädd och hänsynslös jägare, och när han presenterar sig själv för gudinnan Eos gör han det med samma självsäkerhet: ”Orion heter jag och jag är jägare – den störste och starkaste i världen” (Samzelius, 2019, s.82). Myten om Orion som den mäktigaste jägaren i världen gör också att Orion i mötet med andra är den som utövar makt, och inte faller offer för den. En noga utvald stjärnbild, och historien om den grekiska halvguden kan tolkas som en första inblick i skolans sätt att vilja framställa sig själv på samma sätt som Orion. Det faktum att Erik också måste sy fast märket själv, och att de inte är något skolan tillhandahåller, kan ses som ett sätt att markera vem som gör anspråk på makten, och också på vilket sätt den utövas. Detta går i linje med den disciplinära makten som Foucault (2017, s.233) beskriver, där beteendet normaliseras och inte ifrågasätts.

När Erik väl kommer fram till skolan, och av taxichauffören blir hänvisad att vänta utanför rådsexpeditionen där de tar emot nya elever, möts han upp av prefekten von Schrantz. Von Schrantz förklarar att han är ordförande i elevrådet och elevdomstolen och att det ingår i hans ämbetsplikter att förevisa nya elever skolan (Guillou, 2003, s.57). Att det finns ett elevråd är något som kanske egentligen inte är så märkvärdigt, men en elevdomstol är desto mer anmärkningsvärt. Elevdomstolen, tillsammans med att det är äldre elever på skolan som är ansvariga för att ta hand om nya elever, synliggör det hierarkiska system som finns på skolan, som ger de äldre eleverna stort ansvar och förtroende. Vid rundvandringen får Erik också berättat för sig att man bor finare ju äldre man blir, och under sitt sista år som fjärderingare bor man i Olympen. Detta är ytterligare en referens hämtad från den grekiska mytologin, som hänvisar till berget Olympen där gudarna bodde. När rundturen är slut säger Von Schrantz åt Erik att gå tillbaka till sitt elevhem, men att han gärna får ställa frågor om han undrar något, och poängterar att ”här på Stjärnsberg har nämligen eleverna ansvar för varandras uppfostran, kamratuppfostran kallas det” (Guillou, 2003, s.58). Redan efter en liten stund på skolan får alltså Erik höra om kamratuppfostran, och dessutom av en äldre elev, vars namn skvallrar om att han tillhör överklassen. Von Schrantz markerar sin egen position som tydligt överordnad, vilket också hans adliga namn stärker. Detta går i linje med vad Foucault (2017, s.176) menar är ett sätt att kontrollera objektet och därigenom utöva makt.

När Erik samma dag ska äta middag, tar hans rumskompis Pierre med honom dit och förklarar hur det fungerar i matsalen. Det finns tjugo långbord och eleverna sitter i rangordning vid varje bord. Rangordningen följer ett system efter ålder, där fjärderingarna i egenskap av bordschef och vice bordschef sitter längst upp, sen följer gymnasisterna och till sist realskoleeleverna. I tillägg till detta sitter också de olika ålderskategorierna indelade i högadliga och förmögna, till lågadliga och mindre förmögna, och de nya eleverna sitter längst ner (Guillou, 2003, s.60). Det finns också tydliga regler kring hur eleverna ska bete sig i matsalen, och minsta avvikelser från dessa resulterar i en peppis. En peppis innebär att den elev som missköter sig får gå fram till bordschefen, luta sig fram och få ett slag med bordskniven i huvudet. Den här formen av maktutövning går i linje med det Foucault (2017, s.233) fastställer som normalisering av beteenden. Den hierarkiska indelningen av elever som synliggörs i matsalen finns på samma sätt i samhället utanför, så att det också förefaller sig så på Stjärnsberg går helt i linje med vad eleverna är vana vid. Det är ett normaliserat system som legitimeras genom en gemensam norm, i vilket människor kan dresseras och

kontrolleras, och har tydliga kopplingar till Foucaults tankar om statens maktutövande över individen. Foucault (2002, s.104) menar att makten inte endast ska ses som något som utövas mellan samhällets hierarkiska uppdelning, där staten har makt över medborgarna. Utan att makt är något som finns överallt, en vardaglig företeelse som uppstår i många olika relationer. Detta är något som också går att se på Stjärnsberg. De fogliga medborgarna Foucault syftar på handlar i det här fallet alltså inte om samhällets medborgare, utan skolans elever, där skolan agerar "stat" och därför har ett naturligt maktövertag. Stjärnsberg har således skapat sitt eget hierarkiska maktsystem, vilket är ett tydligt exempel på Foucaults (2002, s.104) tanke att makt utövas i många olika relationer, och inte endast i samhällets hierarki.

Efter att Erik kommit hem från en simtävling mellan realskoleelever och gymnasister, är han frustrerad över att realskoleeleverna måste tävla mot gymnasisterna. Erik tycker att det är orättvist att inte få möta någon med samma fysiska förutsättningar, och Pierre förklarar att det förstås är noga genomtänkt från skolans sida. Han förklarar för Erik att det är meningen att eleverna i realskolan ska få stryk, och inte bara i idrott utan över huvud taget. Erik undrar om de slåss mycket, och Pierre svarar "mer än du kan tänka dej, det är det som är kamratuppfostran. Det är ingenting annat än pennialism" (Guillou, 2003, s.65). Samtalet mellan Pierre och Erik fortsätter och Pierre berättar om de olika typer av bestraffningar de äldre eleverna utövar på de yngre eleverna, vilka är både psykiska och fysiska. Maktutövningen som sker genom bestraffningar är en del av den kamratuppfostran som sker på skolan, och som beskrivs som Stjärnsbergsanda. Det fysiska och psykiska våldet är därmed accepterat och en del av skolans normsystem.

En del av Stjärnsbergsandan och den form av kamratuppfostran som råder på skolan, bygger på att fjärderingare utövar makt och genom den kontrollerar realskoleeleverna. När det till exempel är dags att välja ny prefekt och viceprefekt till Rådet (vilket avsnitt 5.2.3 behandlar vidare) går valkampanjen för Silverhielm och Dahlén, som kandiderar till posten, ut på att återställa ordningen på skolan. De menar att "traditionen av kamratuppfostran måste försvaras" (Guillou, 2003, s.155), och i sitt tal under valkampanjen i aulan påtalar Silverhielm allvaret med realskoleelevernas beteende och den systematiska sabotageverksamhet de sysslar med.

För fortsatte utvecklingen i den här riktningen så var det ett hot mot själva systemet med kamratuppfostran. I värsta fall skulle man kunna få det som på andra skolor, att lärarna skulle börja lägga sig i elevernas förehavanden och börja med anmärkningar och sånt där trams. Här gällde det ju att ta en smäll och få saken avklarad istället. (Guillou, 2003, s.157)

Att Silverhielm nu menar att det är dags att ta till krafttag mot realskoleelevernas beteende, går i linje med Foucaults (2017, s.176) tankar om den disciplinära makten som ett sätt att skapa de fogliga medborgare som maktutövaren eftersträvar. Skolan har under lång tid använt kamratuppfostran som ett sätt att upprätthålla kontrollen över eleverna, vilket gjort att det till slut blivit självreglerande och som Foucault benämner det, normaliserat. Det är först när Erik gör motstånd och andra ser att det ger effekt som sprickorna i systemet börjar märkas, och

rollerna för vem som är överordnad och underordnad skiftar mellan realskoleelever och fjärderingare. Detta leder också till motstånd från den som ursprungligen utövar makten, som att Silverhielm vill ta till krafttag när han ser att Stjärnsbergsandan inte är lika stark och att tanken om kamratuppföstran är hotad.

5.2.2 Rektor och lärare

De som är anställda på Stjärnsberg står passiva till det som sker på skolan, och gör inget för att stoppa varken det fysiska eller psykiska våld som förekommer. Lärarna har accepterat att rådsmedlemmarna utövar makt över verksamheten, inklusive över lärarna själva. På skolan i Stockholm såg det annorlunda ut. I samband med Eriks relegering förklarar rektorn att,

Erik hade organiserat hela den här stöldverksamheten, nej det lönade sig inte att neka. Alla de andra gossarna hade varit omdömesgilla nog att avlägga full bekännelse. För dom, åtminstone några av dom, fanns det visst hopp. Men Erik hade tvingat dom att gå och stjäla och de hade inte vågat annat av rädsla för repressalier. Stackars Göran nästan grät när han berättade hur rädd han hade varit hela tiden. (Guillou, 2003, s.49)

På skolan i Stockholm relegeras Erik för sitt beteende mot sina klasskamrater samtidigt som rektor och lärare på Stjärnsberg snarare blundar för det som sker. Ett exempel på detta är Tosse Berg, skolans idrottslärare. Berg är medveten om att rådsmedlemmarna fuskar vid simtävlingarna, men trots detta vidtar han inga åtgärder, utan försöker istället få Erik att ställa upp för att vinna: "Stå på dej Erik, visa dom jäklarna att idrott och mygel inte hör ihop" (Guillou, 2003, s.122). Rektorn i Stockholm urskiljer orättvisor och vidtar åtgärder. Lärare Berg urskiljer också orättvisor men undviker att konfrontera någon om detta, istället lägger han över ansvaret på Erik. Det är inte förrän Erik väl vinner och slår tre nya skolrekord som Berg gör en ansats att trotsa de maktförhållanden som råder och utropar: "Får man be om en applåd för segraren!" (Guillou, 2003, s.124). Publiken är fortfarande tyst så Berg ställer sig vid bassängkanten och börjar applådera själv, och till slut tar rektorn upp applåden. Erik skäms över att han utsatte sig själv och Berg för fusket som han kallar tävlingen och menar att det ändå inte är någon idé, för Stjärnsberg har sina egna regler och lagar (Guillou, 2003, s.124). Händelsen påverkar dock rektorn, som till slut klappar händerna, vilket kan tolkas som en spricka i det maktsystem som råder och en föraning om att motståndet får effekt.

Beteendet från Berg kan förklaras med att han inte har samma position på skolan som till exempel rektorn har. Vi får aldrig vet hur länge Berg jobbat på skolan jämfört med rektorn, men det vi konstaterar är att Berg gör mer motstånd än vad rektorn gör. Berg pratar om orättvisorna vid tävlingarna och benämner Eriks motståndare som jäklar, och rektorn applåderar först efter att Berg inte ger sig. Berg har utifrån ett foucauldianskt perspektiv på makt ännu inte blivit en del av maktsystemet: han är medveten om systemet och gör motstånd mot det, om än på Eriks bekostnad. Foucaults (2017, s.60) tanke om att själen är kroppens fängelse bygger på att makten inte längre är synlig, utan en del av människans existens, kan förklara skillnaden mellan Bergs och rektorns beteende. Rektorns beteende tyder på att han är en del av systemet, vilket gör att maktutövningen därför inte längre är synlig för honom. Berg

däremot ser fortfarande systemet och gör aktivt, om än subtilt, motstånd vilket indikerar att maktsystemet fortfarande är synligt för honom.

Bortsett från händelsen när Berg trotsar systemet och får rektorn att applådera för Eriks prestation, är lärare och rektor på Stjärnsberg passiva åskådare till vad som händer på skolan. Ett tydligt exempel på detta är under klosternatten, en natt där rådsmedlemmarna förnedrar de nya eleverna på skolan och där lärarna inte ingriper. "Under klosternatten gick lärarna in till sig och stoppade vadd i öronen eller Wagner på grammfonen eller vad dom gjorde för att absolut inte höra eller se något" (Guillou, 2003, s.159). Rektorn och lärare låter således detta maktsystem fortgå på skolan och kommer inte med några invändningar när orättvisor sker. Skolpersonalen låter medvetet rådsmedlemmarna styra, vilket uppmuntrar deras handlingar. Ett exempel på detta är när elever, som vägrar ta emot stryk, börjar kallas Råttan av de andra eleverna och "till slut gjorde till och med lärarna det" (Guillou, 2003, s.83).

Foucault (2002, s.104) beskriver att makt kan utövas från många olika positioner och att det inte alltid behöver vara de som befinner sig högst upp i hierarkin som utövar makt över individer som har en lägre position. Lärarnas förhållningssätt till det som sker på skolan är ett tydligt exempel på detta. Lärarna är vuxna och borde enligt normen ha mer att säga till om än vad eleverna har, men ändå har systemet ett fast grepp om skolpersonalen, och de lyder rådsmedlemmarna likt övriga på skolan.

5.2.3 Rådet som maktsystem

Erik blir tidigt varse om det regelsystem som finns på skolan. När han först kommer till Stjärnsberg möts han, som tidigare nämnt, upp av ordförande för elevdomstolen, von Schrantz. Han får sedan utförliga förklaringar av Pierre kring hur man ska uppföra sig för att inte råka ut för domstolen, eller "Rådet" som skolan benämner det. Ifall man inte betar sig såsom Rådet önskar, kan man bestraffas med en "lördagsöndag", vilket innebär straffarbete och arrest under helgtid. Vidare kan man i värsta fall bli relegerad, vilket är Eriks största farhåga.

Första gången Erik blir kallad till Rådet är när han vägrar lyda order från en fjärderingare, då han motsätter sig att putsa rådsmedlemmen von Schenkens skor. Rådet som han därefter ställs inför kan ses som en avbildning av en statlig domstol, med sekreterare som för protokoll, rådsmedlemmar som överlägger domar, och en domare som läser upp vad den anklagade får för straff. Rådets organisation är strukturerad på samma sätt som en traditionell domstol, som tar stöd i en lagbok när de bestämmer straff. Denna lagbok läser Erik och Pierre noggrant ur vid ett flertal tillfällen med mycket entusiasm, för att kunna hitta kryphål i systemet. Under det första mötet med domstolen döms Erik till tolv "lördagsöndagar". Att straffet är så pass långt motiverar rådsmedlemmarna med att Erik var oförskämnd under mötet.

Lika strukturerad som processen mot en slutgiltig dom är, är även själva straffet som personen får. När Erik infinner sig 06.00 på sin första lördag sätts han snabbt i arbete.

Ett av de vakthavande befälen tog hand om arrestanterna, fem sex stycken, och marscherade iväg mot skolbyggnaden där arrestanterna skulle låsas in i varsitt klassrum efter det att de visiterats och fråntagits olämplig litteratur och efter det att klassrummen finkammats på eventuellt dolda muntrationer [...]. Det var förbjudet att sova i arresten. Då och då gjordes stickprov och sovande arrestant dömdes till en ny lördagsöndag. (Guillou, 2003, s.108)

Erik kommer dock utföra straffarbete under denna dag och får istället följa med en rådsmedlem för vidare instruktioner. "Rådisen ritade upp en kvadrat på marken och förklarade att gropan skulle bli precis två meter gånger två meter och precis två meter djup. Det skulle bli inspektion i eftermiddag" (Guillou, 2003, s.109). Erik utför sin uppgift, och blir efter inspektionen informerad om att han därefter ska fylla hålet med jord igen, för att sedan bli beordrad att göra om proceduren två gånger till.

Skolan har således ett system som bygger på att olämpligt beteende, eller snarare sådant som Rådet anser olämpligt, bestraffas med hårda repressalier. På så vis disciplineras eleverna till att följa de regler som Rådet har satt upp. Dessa regler är inte förknippade med de statliga juridiska lagarna, utan Rådet har skapat ett helt eget system, som står utanför de verkliga lagarna. Detta kan tydligt kopplas till Foucaults (2017, s.233) tankar kring disciplin, normalisering och normens straffsystem. Vissa beteenden bestraffas för att individerna i skolan ska underkiva sig makten. Denna normalisering, som ska leda till en disciplinerad individ, kan handla om till exempel förödmjukelse, vilket är precis det som Erik får uppleva när han gång på gång ska utföra sin meningslösa straffuppgift. Skolan har skapat ett "normens straffsystem", som Foucault (2017, s.233) benämner det. Ett straffsystem som fungerar och ser ut som en verklig rättskipningsapparat, men som utgår från helt egna regler än de statliga. Genom detta straffsystem disciplineras eleverna in till ett önskvärt beteende, eftersom de inte vill riskera att straffas. Även Erik rättar in sig i ledet, då han gång på gång försöker hitta luckor i systemet, eftersom han inte vill riskera att bli relegerad. Erik gör således motstånd, vilket Foucault (2002, s.105) också förutspår kommer ske när individer blir utsatta för maktutövning (vilket avsnitt 5.3.1 behandlar vidare). Men även om Erik gör detta motstånd, utgår han alltid ifrån de regler som han har att förhålla sig till. Han rättar sig efter skolans lagar och infinner sig i systemet. Detta är något som Erik reflekterar kring:

Han måste ju iallafall lyda Rådet eftersom det blev relegering för den som vägrade lyda Rådet eller slog medlemmarna i Rådet. Relegerad från Stjärnsberg betydde slut på all utbildning för all framtid. Han måste gå kvar i två år för att komma in på gymnasium i Stockholm och alltså måste han lyda Rådet i två år. (Guillou, 2003, s.72)

Erik kommer till Stjärnsberg och infinner sig, likt övriga elever, i skolans maktsystem. Han förhåller sig till reglerna för att inte riskera att bli relegerad. Skillnaden mellan Erik och övriga elever är att han reflekterar kring och försöker kringgå reglerna för att undvika att bli relegerad men samtidigt göra motstånd mot rådsmedlemmarna.

Även fast det även tydligt går att se hur eleverna blir som utbytbara brickor i maktsystemet, där de ska utföra sina uppgifter utan att ifrågasätta varför, går det också att se hur även

rådsmedlemmarna fungerar som liknande brickor. Rådsmedlemmarna är nämligen, precis som Erik och de andra eleverna, kontrollerade av de regler som finns på Stjärnsberg. Likväl som eleverna kan ersättas, kan även rådsmedlemmarna det. Von Schrantz blir utbytt mot Silverhielm, då von Schrantz kommer ta studenten till våren. Silverhielm utför sin uppgift, precis som sin föregångare gjorde, just för att det följer samma struktur och de är en del av samma maktsystem. Alla elever, oavsett vilken position de har i skolan, är styrda av maktsystemet och förhåller sig till de normer och regler som finns. Ifall rådsmedlemmarna verkligen hade möjlighet att styra över maktsystemet i skolan skulle de kunna relegera Erik, men utifrån regelverket kan inte Erik dömas för något utan bevis, vilket innebär att rådsmedlemmarna måste förhålla sig till reglerna och låta Erik vara kvar på skolan. Rådsmedlemmarna tror att de har makten, men i själva verket är de lika underkuvade normens maktsystem som övriga elever.

Ovanstående redogörelse är ett tydligt exempel på vad Foucault (2017, s.60) menar sker när man blir utsatt för en strategisk och långvarig disciplinär makt. Foucault menar att själen blir kroppens fängelse, vilket också kan beskriva det som sker hos eleverna och hos rådsmedlemmarna på skolan. Genom detta maktsystem blir vissa normer självskrivna, saker som man helt enkelt varken ifrågasätter eller ställer sig emot. Det är självklarheter att lyda order från en fjärderingare: att endast vissa får använda simbassängen under kvällarna, att man aldrig får slå en Rådsmedlem, och att klosternatten alltid inträffar dagen efter valresultat angående domstolens medlemmar. Vissa saker är självklara och alla på skolan, inklusive rådsmedlemmar och lärare, förhåller sig till detta system. Alla behöver inte bestraffas, eftersom de flesta följer de regler och normer som skolan har. Eleverna, rådsmedlemmarna och lärarna blir till sina egna övervakare, som har disciplinerats in i skolans levnadssätt till den grad att man inte ifrågasätter eller reflekterat kring varför man följer dessa regler. Någon som dock reflekterat kring situationen är Pierre:

För tänk om det skulle sprida sig i realskolan, tänk om fler än du plötsligt skulle börja vägra göra ärenden åt fjärderingarna och vägra ta emot peppisar. Dom skulle få överfullt med arrester och straffarbete på helgerna så att arresterna inte räckte till och så att alla rådisarna fick stanna här över helgerna för att hålla igång straffarbetarna och det skulle dom nog inte tycka var så kul. Och blev det tillräckligt många som hade så många lördagsöndagar i svarta boken att dom inte längre hade något pris att betala för att käfta eller vägra så skulle hela systemet paja. (Guillou, 2003, s.104)

Pierre lyfter här fram en idé kring hur hela maktsystemet kan kollapsa. Dock sker inte detta eftersom alla på skolan fortsätter följa de normer och regler som finns. Alla är således instängda i sitt eget själsliga fängelse, där makten håller ett fast grepp om dem och får dem att följa skolans principer.

5.2.4 Panoptism

När en grupp människor blivit disciplinerade till den grad att de slutligen blivit till sina egna övervakare, och att själen slutligen har blivit till deras eget fängelse, har grundtanken med panoptism uppnåtts. Som tidigare nämnt menar Foucault (2017, s.254) att den disciplinära

maktutövningen förväntas resultera i att människan inte behöver styras för att följa systemet, utan att människan istället blir omedvetet självstyrande. Det går tydligt att se hur rådsmedlemmarna strävar efter denna typ av panoptism på Stjärnsberg. Ett exempel på detta är i matsalen. Vi har tidigare nämnt den hierarkiska uppdelningen vid bordsplaceringarna, men just denna placering resulterar även i att bordschefen ständigt har översikt från där han sitter. ”Man satt tjugo elever i någon sorts rangordning vid varje bord. Vid översta bordsänden satt bordschefen och vice bordschefen, fick han veta” (Guillou, 2003, s.60). Bordschefen ansvarar sedan för att se till att eleverna uppför sig. Vid ett tillfälle får en elev, som sitter mittemot Erik, en peppis för att ha sträckt sig över en annan elevs tallrik när han ville nå saltkaret (Guillou, 2003, s.67). Denna bordsplacering gör således att eleverna ständigt är övervakade. Det går dock även att se hur eleverna alltid vet ifall bordschefen sitter där eller inte, och övervakaren i fråga är således inte gömd, såsom tornvaktaren i panoptikon. Däremot kan inte bordschefen titta och övervaka alla elever samtidigt, men eleverna följer de regler som finns ändå, eftersom det finns en risk att bordschefen tittar på just dem.

Det finns ytterligare exempel som visar på hur rådsmedlemmarna strävar efter panoptism, vilket är i arresten: ”Det var förbjudet att sova i arresten. Då och då gjordes stickprov och sovande arrestant dömdes till en ny lördagsöndag” (Guillou, 2003, s.108). De som straffas med arresten har således regler att förhålla sig till som de inte vågar gå emot, eftersom det kan vara just deras rum som är utvalt för stickprov. Detta gör att rådsmedlemmarna har kontroll över eleverna, även om de inte ständigt behöver övervaka dem. Rådsmedlemmarna har skapat ett tydligt maktsystem som disciplinerar eleverna till ett omedvetet självstyrande, vilket slutligen skapar ett själsligt fängelse. Deras system liknar många gånger just den modell som Foucault (2017, s.252) lyfter fram i sin teori om panoptismen, dock går det att se att systemet inte når upp till sin fulla potential på Stjärnsberg. Rådsmedlemmarna vill skapa panoptism, men eftersom skolbyggnaden inte ser ut eller är uppbyggd som ett panoptikon, blir det inte heller möjligt att eleverna ständigt ska känna sig övervakade. Detta är något Erik utnyttjar när han gör motstånd mot systemet och hotar rådsmedlemmarna med samma teknik som de själva utövar. Erik säger till Silverhielm:

Du kan hota mig hur mycket du vill, ditt kräk, men kom ihåg en sak. Försök det där med att ställa till ett helvete för mej så ska jag ge dej ett gott råd och det är att aldrig gå ensam i mörkret och alltid se dej över axeln om du tänker dej ut något mer om kvällarna. Nå, vad väntar du på, slå till om du vill. (Guillou, 2003, s.254)

Erik vänder här på systemet och försöker få rådsmedlemmarna så pass rädda att de avstår att ge sig på honom. Det hela blir ett maktspel, där framförallt rådsmedlemmarna försöker få eleverna på skolan att disciplineras in i deras system. Detta illustrerar tanken om att makt utövas och skiftas mellan individer, något som är väsentligt för Foucaults (2002, s.104) maktteori.

5.2.5 Rutan

Ytterligare exempel på en spricka i rådsmedlemmarnas maktsystem går att finna genom att diskutera den så kallade rutan. Rutan är en plats på skolan där rådsmedlemmarna utmanar elever till att göra upp. Pierre förklarar proceduren för Erik:

Om två killar absolut ville slåss så kunde dom gå dit och göra det eftersom rutan var den enda platsen där det var tillåtet för andra än rådsmedlemmarna och fjärderingarna att slåss. Men dom som gick i tredje ring och inte var rådisar hade en särskild tradition att spöa nya och käftiga i rutan. Det gick till så att den nye och käftige fick en utmaning och en tid, vanligtvis klockan åtta efter en middag. Sen skulle han få spö tills han kröp ut ur rutan på knäna och bad om nåd. Inne i rutan var allt tillåtet och i såna här fall var det alltid två gymnasister mot en realskoleelev. (Guillou, 2003, s.83)

Rutan är alltså den enda platsen elever får slå tillbaka, vilket Erik använder sig av vid alla tillfällen han hamnar där. Men förutom det våld han utövar i rutan, iakttar han också rådsmedlemmarna som publik och gör allt han kan för att rubba den maktbalans som råder. Vid ett tillfälle ser han på när en realskoleelev blir slagen utav rådsmedlemmen Lewenheusen, tills realskoleeleven kryper ut och Lewenheusen i segeryra utmanar publiken till att också våga sig in i rutan. Erik svarar snabbt: ”Ja äntligen Lewenheusen, jag ställer upp!” (2003, s. 134). Lewenheusen blir ställd och tvekar, samtidigt som publiken går från att fnissa tyst till att brista ut i skratt och håna Lewenheusen. Erik fortsätter:

Nå [...], jag tyckte precis jag hörde någon råtta, hörde du det Lewenheusen, RÅTTA, som ville ha någon från realskolan att spöa. Här har du mej, utmana du bara så kommer jag genast. Skynda dej Lewenheusen rättan lilla, jag darrar av otålighet! (Guillou, 2003, s.134)

Publiken fortsätter skratta och ropar råtta efter Lewenheusen, som säger att han tar Erik någon annan gång och slinker iväg. I den här situationen gör Erik anspråk på den makt som Lewenheusen utövar genom sin position som rådsmedlem, och skapar ytterligare sprickor i det maktsystem som råder på skolan och som i rutan förverkligas genom det fysiska våldet. Här kan vi applicera det samband mellan makt och motstånd som Foucault (2002, s.104–105) beskriver, där den individ som gör anspråk på maktutövningen, ofta är utsatt för den. Att Erik utmanar Lewenheusen är heller ingen slump, utan han gör det med ett tydligt syfte och mål, att få Lewenheusen ur balans och genom det utöva makt över honom. Foucault (2002, s.105) menar att maktutövningen är rationell: människor agerar med bakomliggande avsikter och med ett tydligt syfte och mål, något som också synliggörs i Eriks beteende mot Lewenheusen.

Fysiskt våld är ett återkommande inslag i verket, och rådsmedlemmarna tar till detta medel för att skrämna eleverna till att följa reglerna. Foucault (2017, s.169–170) menar att detta är en metod som användes förr i tiden, och att man under mer modern tid alltmer har gått över till att utöva makt utan våld, då denna makt får djupare och mer långvariga konsekvenser. Det går nämligen att se hur rådsmedlemmarna faktiskt misslyckas med att skapa ett själsligt fängelse, hos framförallt Erik och Pierre. Vi har tidigare beskrivit hur Erik och Pierre ständigt reflekterar kring systemets orättvisor, samt försöker hitta luckor för att komma runt det, vilket

enligt vår tolkning kan förklaras med att de inte blivit sina egna övervakare ännu. De är inte psykiskt dresserade och kontrollerade av skolans regler. Anledningen till detta kan vara just eftersom rådsmedlemmarna inte endast förhåller sig till att försöka uppnå den inre makt som Foucault nämner, utan att de även tar till kroppsliga straff. Detta i sin tur resulterar i att Erik och Pierre genomskådar svagheten i Rådets maktutövande, och ser chansen att utmana den, såsom Erik utmanar Lewenheusen i rutan. Som nämndes i föregående avsnitt om panoptismen går det inte att uppnå den disciplinära maktens fulla potential eftersom skolan inte är uppbyggd som ett panoptikon. Detta kan också vara anledningen till att rådsmedlemmarna använder sig av våld, eftersom de känner att de inte har full kontroll på systemet (vilket diskuteras vidare i avsnitt 6.1).

5.3 Karaktärernas förhållande till makt

Foucault menar att makt är något som cirkulerar och förändras. En person kan utöva makt vid ett tillfälle, för att i nästa stund istället bli utsatt för den. *Ondskan* är ett verk som tydligt visar hur makten rör sig mellan olika individer beroende på situation. I detta avsnitt av analysen kommer några utvalda karaktärers förhållande till makt att analyseras.

5.3.1 Erik

Erik är protagonisten i verket, och mycket kretsar kring hur han hanterar vardagen på sin nya skola. I skolan i Stockholm har Erik en bekväm position. Han är ledare för sitt grabbgång och inga elever på skolan vågar sätta sig upp emot honom. Han organiserar även den verksamhet som går ut på att stjäla grammofonskivor, för att sedan sälja dessa vidare. Det är slutligen detta som får honom relegerad från skolan i Stockholm.

När han sedan börjar på Stjärnsberg ser man hur Erik går från att utöva makt, till att snarare bli utsatt för den. Erik befinner sig nu längst ner i systemet, och måste kämpa för att få tillbaka sin status igen. Foucault (2002, s.105) menar att motstånd och makt hör ihop, och att det inte går att utöva makt utan att bli besvarad med en viss typ av motstånd. Erik visar gång på gång hur han motsätter sig de regler som finns på Stjärnsberg och försöker ständigt lista ut ett sätt att hitta luckor i systemet. Erik är dock medveten om att han kan bli relegerad om han går över gränsen av vad som är acceptabelt enligt Rådets regelbok, vilket gör att han är försiktig med vilken typ av motstånd som han utövar. Ett exempel på Eriks motvilja till att följa reglerna är när han blir tillsagd att han inte får använda simbassängen under kvällstid. Istället för att vända på klacken, slår han istället vad med fjärderingarna om att han kan simma under en specifik tid. Efter att han vunnit vadet, får han fortsätta använda simbassängen (Guillou, 2003, s.61). Ytterligare exempel är när han vägrar putsa von Schenkens skor (Guillou, 2003, s.70), eller när han ständigt tjarar emot rådet i domstolen (Guillou, 2003, s.196).

Erik gör således motstånd mot den makt han blir utsatt för. Han förhåller sig dock inom reglernas ramar för att inte bli relegerad. Genom hans ihärdiga motstånd, leder det till slut också till att han återfår en status som liknar den han hade på sin tidigare skola: "Status quo var etablerat igen. Rådisarna rörde honom inte, beordrade honom inte och tilltalade honom

inte. De brydde sig inte ens om att väcka honom under hans inledande sovpass på lördagsmorgonen i arresten” (Guillou, 2003, s.237). Rådsmedlemmarna slutar således att trakassera Erik men börjar i stället trakassera Pierre som “fick komma fram för en peppis varje middag och Pierre hade blivit förflyttad från Blinkfyrens bord. [...] Undan för undan trappade dom upp våldet mot Pierre. Aldrig mot Erik, alltid mot Pierre” (Guillou, 2003, s.241). Här ser vi att spelets riktning skiftar ytterligare en gång. Erik har fått tillbaka sin status igen, och rådsmedlemmarna har slutat trakassera honom. Erik utövar nu makt gentemot rådsmedlemmarna, då de inte vågar gå på honom längre. Utifrån ett foucauldianskt synsätt föder makt motstånd (Nilsson, 2008, s.96). Nu blir det i stället rådsmedlemmarna som gör motstånd gentemot Erik. Detta gör de inte längre genom våld, utan nu försöker de istället bryta ner honom genom att ge sig på hans närmsta vän. Erik har svårt att hantera situationen och reflekterar kring om han bör lyda rådsmedlemmarnas order igen för att Pierre ska slippa bli straffad, något han också slutligen bestämmer sig för.

Detta är ett exempel på hur makt inte behöver vara kopplat till våld, något som är centralt för Foucaults (2017, s.55) tankar. Rådsmedlemmarna får Erik att göra det som de vill, men inte genom våld, utan genom att påverka honom själsligt. Foucault (2017, s.256) menar även att makten som finns i det inre är en djupare makt som leder till större konsekvenser, något som vi också tydligt ser hos Erik i denna situation. Innan Erik hinner berätta för Pierre att han tänker börja lyda rådsmedlemmarna igen, har Pierre lämnat ett brev som förklarar att han lämnat skolan då han inte längre står ut med trakasserier. Detta påverkar Erik djupt och han bestämmer sig än en gång för att slå tillbaks mot den maktutövning han utsätts för, och denna gång bestämmer han sig för att göra betydligt mer än vad han gjort innan.

[”]Jag lovar dig, Pierre”, sa han högt för sig själv, “att det här ska jag hämnas, det här ska dom få igen. Men precis som om du hade varit här så ska jag tänka efter noga först så att jag inte gör något dumt som jag hade lust med nu. Men jag svär, Pierre, att jag ska hämnas för det här. Jag svär.[”] (Guillou, 2003, s.247)

När Pierre lämnar skolan, och verket når sin peripeti, påverkas Eriks inre till den grad att han nu kommer göra det som krävs för att få ett slut på rådsmedlemmarnas beteenden. Han misshandlar två rådsmedlemmar, men när det kommer till Silverhielm tar han till en annan metod. Erik följer efter Silverhielm och när de befinner sig ensamma i ett skogsområde hotar Erik honom till den grad att han slutligen kräks och ber för sitt liv. Silverhielm försöker övertala Erik om att han kommer åka fast om han skulle döda honom varpå Erik svarar:

Hundarna tappar spåret redan på stora landsvägen, all biltrafiken du vet. Och härifrån bär jag bort dej sen, ganska långt. Så även om dom kom hit så skulle ditt spår ta slut här. Och även om dom hittade dej, tror du inte jag hade hunnit tvätta av mej allt blod och slänga dom kläder jag har på mej nu? Då finns det inga bevis, du vet. (Guillou, 2003, s.274)

Erik gör aldrig verklighet av hotet och vare sig dödar eller misshandlar Silverhielm, utan när Silverhielm börjar kräkas och faller till marken, går Erik därifrån. I enlighet med Foucaults

tankar används inte våld vid denna situation heller, ändå lider Silverhielm vid Eriks maktutövning.

Efter att Erik varit på avslutningsceremonin och sitter på tåget hem, tar han fram tygmärket som han sprättat bort från kavajfickan, Stjärnsbergs signum tillika stjärnbilden över den stora krigaren Orion. ”Han tog det i handen och satte en brinnande tändsticka under. Det brann sakta och pyrande. Han smulade sönder den sista askan med tummen och pekfingret över askkoppen. Sen tände han en av sina två cigaretter” (Guillou, 2003, s. 278). Sättet händelsen berättas på, att tygmärket brann sakta och pyrande och till slut bara blev till aska som han smulade mellan sina fingrar, kan liknas vid Eriks tid på Stjärnsberg. Han kommer dit och blir utsatt för olika former av maktutövning, där alla syftar till att disciplinera honom och göra honom till en, för att använda Foucaults termer, foglig medborgare. Men eftersom det inte är första gången Erik möter orättvisor och människor som genom makt vill styra honom, gör han motstånd. Han gör tyst motstånd som att tjuvröka trots att det är förbjudet, eller aktivt och synligt motstånd som att vägra ta order och inte gå med på premisserna för kamratuppfostran. Erik blir aldrig vad Foucault (2017, s.60) benämner som sin egen övervakare, och hans själ blir aldrig till hans fängelse där han rättar sig in i ledet. Vår tolkning är att han är medveten om sin bedrift, där han lyckats sätta maktsystemet i obalans och går vinnande ur striden. Detta kan i sin tur liknas vid att han vinner över den store krigaren, i samma ögonblick som han eldar upp tygmärket med Orion på.

5.3.2 Pierre

Pierre och Erik blir snabbt goda vänner när Erik väl gjort sig hemmastadd på skolan. Under berättelsens gång har de många djupa konversationer med varandra kring orättvisorna på Stjärnsberg, och hur de ska kunna skapa ett motstånd mot systemet. Vid analys av Pierres karaktär går det att se att han i sina diskussioner kontinuerligt återkommer till kopplingen mellan makt och intelligens. Pierre reflekterar nämligen kring att det inte är många gånger som Erik tar till våld på Stjärnsberg:

Du har bara slagits en gång sen du kom hit och det var den där gången i rutan, är inte det konstigt egentligen? Men sen den gången har du inte höjt handen mot någon enda människa här. Och ändå har du nu kommit fram till ett läge där dom inte rör dig längre. Alltså besegrade du våldet och dumheten i alla fall, utan att slåss, därför att du använde din intelligens. (Guillou, 2003, s.239)

Detta är endast ett av flertal tillfällen där Pierre lyfter fram just intelligensen som en viktig faktor på Stjärnsberg. Erik använder sällan våld, utan använder sin intelligens för att hamna i ett överläge i förhållande till rådsmedlemmarna. Liksom Foucault (2017, s.57), har Pierre förstått att det finns ett samband mellan makt och kunskap, där kunskap i detta sammanhang har resulterat i att Erik nu har möjlighet att utöva makt. Pierre är även övertygad om att kunskap i slutändan slår ut våld. Detta går tydligt att se i den diskussion som Pierre och Erik har, där Pierre jämför sina och Eriks framtidsutsikter med rådsmedlemmarnas:

Fast antagligen blir Höken och dom där likadana när dom kommer upp i gymnasiet och sen blir dom likadana som vuxna också. Men inte du och jag, vi kommer bli intellektuella och då när inte rådisarna är rådisar längre, jag menar när dom inte får slåss, så har dom ingen chans mot dej och mej längre när dom ska tävla om bäst betyg för att komma in på universitetet eller när vi möter dom nån gång när fajten bara gäller vem som har mest i huvet, vem som har bäst examen, vem som har bäst meriter för att få jobbet. Det är väl mycket viktigare att spöa dom då än nu, Erik, det får du väl ändå hålla med om? (Guillou, 2003, s.135)

I detta utdrag går det att se hur Pierres tankar går i linje med Foucaults på flera plan. Pierre menar, precis som Foucault, att våld och makt inte alltid hör ihop. Vidare menar Pierre att maktpositionerna är föränderliga eftersom han har en förståelse för att maktutövningen kommer förändras med tiden, när skolan är slut och Stjärnsbergsandan och kamratuppföstran inte längre råder. Slutligen hävdar också Pierre, vilket tidigare nämndes, att intelligens och makt hör ihop, vilket också går i linje med Foucaults tankar.

Foucault (2002, s.105) menar även att motstånd föder motstånd, och att motstånd inte heller kan undvikas vid ett maktutövande. När Pierre väddar till Erik att sluta använda våld jämför han situationen på Stjärnsberg med Algeriets frihetskamp mot Frankrike och säger:

För om man jämför med Algeriet, som vi förresten grälat en hel del om hemma, så tycker jag så klart att Algeriet ska bli fritt och det tycker förstås du också. Det är ju deras land det kan man inte komma ifrån även om dom är kommunister eller nåt. Förresten kanske dom blir det bara för att Frankrike inte vill låta dom bli fria. Fast dom slåss med våld och terror, dom dödar en massa oskyldiga kvinnor och barn. Och vad blir resultatet, jo att Frankrike svarar med ännu mera våld och då kan det bara sluta på ett sätt. Dom blir aldrig fria om dom ska försöka besegra Frankrike med våld. (Guillou, 2003, s.138)

Utdraget beskriver hur Pierre försöker förklara hur ett motstånd kommer leda till ett nytt motstånd, och att våld inte är lösningen. Han försöker få Erik att förstå att intelligensen är mycket viktigare ifall de någonsin ska bli fria från Stjärnsberg. Genom att studera Pierre ur ett foucauldianskt perspektiv går det således att se hur hans karaktär präglas av tankegångar som går i linje med Foucaults maktteori.

5.3.3 Eriks far

Det är tydligt att Eriks far, i enlighet med Foucaults (2017, s.176) beskrivning av den fysiska makten, där människor ses som föremål eller verktyg som ska dresseras, försöker dressera och kontrollera Erik genom det våld han utövar. Redan i de två första meningarna i verket får vi bekanta oss med fadern och det sätt han behandlar Erik på. ”Slaget träffade högt upp på höger kindben. Det var precis det han avsett när han vred på huvudet några centimeter snett uppåt just som farsan slog” (Guillou, 2003, s.5). Scenen utspelar sig vid middagsbordet och fadern meddelar efter slaget att det blir 25 rapp med borsten efter middagen. Citatet visar att Erik är väl medveten om när han kommer bli slagen, och att han dessutom lärt sig hur han ska göra för att minimera skadan. Detta tyder också på att det inte är en engångsföreteelse eller slump att hans far slår honom. Vid vidare läsning får vi reda på att Erik blir slagen av sin far varje kväll efter middagen, det så kallade eftermatenstryket, där fadern använder bland annat

en klädesborste, björkris eller en hundpiska. Fadern motiverar misshandeln med vad helst han kommer på, såsom att Erik har sorgkanter under naglarna, råkar välla saltkaret, brer mackan på fel sida eller skalar potatisen för slarvigt (Guillou, 2003, s. 6). Alla dessa anledningar verkar alltså som tillräckliga orsaker för fadern att slå Erik, och går i linje med hur Foucault beskriver att den disciplinära maktutövningen försöker kontrollera och dressera subjektet. I fallet med Eriks pappa, som är äldre och enligt normen borde vara den överordnade i relationen, kan man tolka det som att fysiskt våld är hans sätt att försöka behålla kontrollen över Erik, och genom det också hela familjen.

Fadern gör anspråk på att utöva makt över Erik, men gör det endast genom att använda sig av våld. Foucault menar (2017, s.256) att det fysiska maktutövandet inte alltid faller ut som den maktutövande önskar, eftersom våld inte automatiskt resulterar i disciplin och underkuvning. Detta märker vi på Erik, som hela tiden är medveten om sin fars beteende. Foucault (2002, s.104) diskuterar genomgående att makten inte bygger på en hierarki, där den som är högst upp i hierarkin är den som utövar makt, utan menar att det snarare kan vara tvärtom, och att makten även kan komma underifrån. Erik blir utsatt för synlig makt, och är medveten om att hans far behandlar honom orättvist, vilket resulterar i att hans vilja till motstånd mot sin far växer sig starkare. Detta blir tydligt i Eriks relation till sin far, inte minst i den sista scenen i verket som utspelar sig vid middagsbordet hemma i lägenheten i Stockholm. Fadern klagar på att Erik fått D i uppförande och fortsätter: ”Var det verkligen nödvändigt att sätta på en servitris av allting?” (Guillou, 2003, s.280). Erik reagerar stark och säger att fadern ska ge fan i hans privatliv, varpå fadern slår Erik och sen konstaterar att de ska ses i sovrummet efter middagen, i vanlig ordning. Erik håller en monolog med sig själv:

Skulle farsan ha kunnat vara Silverhielm, en sån som Silverhielm om han varit yngre och prefekt på den där platsen som inte fanns längre. Antagligen. Och Silverhielm skulle kunna bli farsan; dom tog aldrig slut, man kom alltså aldrig undan från dom? Det spelade ingen roll om man brände märket av Orion över eld eller låtsades att Stjärnsberg inte fanns längre och att man till och med skulle ha glömt namnet Stjärnsberg. (Guillou, 2003, s.281)

Erik har genomskådat försöken till kontroll och jämför sin far med Silverhielm, vilket gör att han istället väljer att göra motstånd. Han låser dörren och berättar för fadern att han kommer ligga på sjukhus om en halvtimme, och sedan utförligt vad han tänker göra med honom, och ”så tog han det första långsamma steget mot den förstenade mannen” (Guillou, 2003, s. 283). Läsaren får aldrig veta om Erik gör verklighet av sina hot mot fadern, kanske nöjer han sig med reaktionen, som i händelsen med Silverhielm. Oavsett vad som händer har Erik satt sig i en överordnad position, och ifall han väljer att inte använda våld, kanske maktutövningen på fadern får större konsekvenser ur ett långvarigt perspektiv, precis som Foucault (2017, s.256) menar.

5.3.4 Eriks lillebror

Eriks sexåriga lillebror figurerar i verket under tiden innan Erik börjar på Stjärnsberg. Vi får genom berättelsen veta att Eriks lillebror aldrig blir slagen av pappan, och minsta lilla snedsteg i hemmet får Erik skulden för. Ett exempel är ett avsnitt i verket som handlar om det

traditionella eftermatenstryket. Erik har redan innan middagen förstått att hans far är på vad som i verket benämns som farligt humör. Fadern slår honom redan vid middagsbordet utan anledning och bestämmer att det blir 20 rapp efter maten (Guillou, 2003, s.20). Vid middagen har modern ordnat chokladpudding till efterrätt, och Eriks lillebror sträcker sig för att ta lite av Eriks chokladpudding. Erik agerar på impuls och försöker stoppa honom, så den bit chokladpudding han får tag i landar i stället på duken. Konsekvensen av detta blir för Erik 40 piskrapp istället för 20, och lillebrodern kommer undan (Guillou, 2003, s.20–21).

Erik och hans lillebror delar rum, och samma kväll som incidenten med chokladpuddingen ligger Erik och läser med en ficklampa under sitt täckte. Hans lillebror vill ha ficklampan, och säger: ”Om jag inte får ficklampan så skriker jag och sen säger jag åt far att du slog mej” (Guillou, 2003, s.22). Erik överlägger med sig själv om hur han ska göra, och hotar till slut med att slå sin lillebror om han skriker. Lillebrodern skriker, fadern kommer in och lillebrodern säger till fadern att Erik slagit honom. Fadern svarar med en uppläxning av att man inte ska slå någon som är mindre än en själv och slår Erik med en klädborste. När fadern väl gått ut drar Erik av lillebroderns täckte och slår honom. Lillebrodern försöker hävda sig genom att säga att far kommer slå Erik igen, men det stoppar inte Erik. Det hela slutar med att Eriks far kommer in igen och försiktigt bär ut hans lillebror, låser dörren och slår Erik blodig med en hundpiska.

Hela den här scenen är en beskrivning av ett maktförhållande där lillebrodern utnyttjar sin position. Det finns i scenen flera saker att kommentera utifrån ett foucauldianskt maktperspektiv, som att han trots sin ringa ålder är väl medveten om sin privilegierade position i familjen. Det faktum att han är medveten gör också att han kan använda det i maktutövning över Erik. Vid en första anblick handlar scenen främst om det fysiska våld som fadern utövar över Erik, men utifrån det foucauldianska perspektiv som föreliggande studie utgår från synliggörs också systematiskt och planerande maktutövande. Lillebrodern är som sagt väl medveten om sin position i familjen, och den möjlighet till maktutövning det ger honom. Han vet att han kan göra vad han vill, som att ta Eriks chokladpudding och kräva att få hans ficklampa. Detta kan utifrån foucauldianskt perspektiv beskrivas genom tanken om ett intellektuellt maktsystem. Det är kunskapen lillebrodern besitter om sin egen privilegierade position, som också ger honom möjlighet till maktutövning. Kunskapen lillebrodern besitter synliggörs också i hans sätt att prata där han efter att ha räknat ner från tre meddelar Erik: ”Nu skriker jag” (Guillou, 2003, s.23) för att sedan tonlöst säga, ”Erik slog mej” (Guillou, 2003, s.23), när fadern kommer in. Lillebrodern agerar på samma sätt som Pierre gör i sin relation till rådsmedlemmarna, där han är väl medveten och har kunskap om hur han kan utöva makt samtidigt som han genom utövandet stärker och säkrar sin egen makt och position. Han gör det dels språkligt i sitt sätt att prata med Erik, dels genom det systematiskt och uttänka agerandet i ett försök att få det han vill, som båda grundar sig i den formen av maktutövande som Foucault (2017, s.57) definierar som samspelet mellan kunskap och makt.

6. Diskussion

I analysen diskuterar vi genomgående verket i relation till Foucaults tankar om makt, och bekräftar vår inledande tes om att *Ondskan* inte bara är en berättelse om hur Erik tar sig an vardagen på Stjärnsberg, utan en berättelse som skildrar maktsystem. Det är en skildring av både psykiska, fysiska och ibland även pennalistiska försök till maktutövning, och en skildring av hur den som faller offer kan agera om ett maktsystem inte fungerar till fullo. I den foucauldianska textanalysen går det att se tydliga maktstrukturer i skildringen av Stjärnsberg som institution samt i skildringen av karaktärerna och deras handlingar.

6.1 Maktutövningen på Stjärnsberg

Något analysen bekräftar är att *Ondskan* framförallt handlar om den form av makt som utövas psykiskt och riktar sig mot subjektets inre, och som Foucault benämner disciplinär makt. *Ondskan* kan ses som ett exempel på hur den betydelse som medvetenheten för maktutövningar har för hur subjektet agerar. Antingen förblir hen passiv och ifrågasätter inte till exempel kamratuppfostran, vilket ur ett foucauldianskt perspektiv kan illustrera tanken kring att hen har blivit en bricka i det maktspel som råder. Eller så låter sig subjektet inte styras av maktutövningen och gör motstånd, vilket i sin tur skapar sprickor och rubbar maktbalansen, samtidigt som det sedan skapar mer motstånd. Hur subjektet reagerar går med säkerhet inte att konstatera, men att Erik reagerar annorlunda jämfört med sina andra klasskamrater kan bero på hans bakgrund. Det faktum att Erik både på sin tidigare skola i Stockholm, i hemmet och nu även på Stjärnsberg blir utsatt för maktutövning är något som präglat och gjort honom medveten om de maktförhållanden som omger honom. Han är också van att göra motstånd i alla sammanhang han existerar, vilket legitimerar att han helt naturligt fortsätter göra det på Stjärnsberg. Pierre, som valt en annan väg än motstånd och istället lutar sig mot kunskap och intellekt, agerar annorlunda men gör ändå motstånd mot den maktutövning han utsätts för. Eriks lillebror är ytterligare ett exempel på medvetenheten kring maktutövning, även om han inte är utsatt för den själv på samma sätt som Erik. Han iakttar varje dag det maktspel som pågår mellan Erik och fadern, och lär sig utnyttja det till sin egen fördel.

Foucault kopplar samman makt med intelligens, och något som tydligt går att se i dessa exempel från *Ondskan* är hur de förhåller sig till varandra. Genom att vara medveten om sin position, sina begränsningar och sin kapacitet, kan man dra nytta av dessa för att etablera ett motstånd mot de maktsituationer som man utsätts för. Genom att veta vilka begränsningar och svagheter andra har, befinner man sig i ett maktöverläge, vilket synliggörs i Eriks, Pierres och lillebroderns ageranden. Att vara medveten om makt och reflektera kring vilka maktsystem som man själv ingår i, gör att man kan undvika att bli styrd av andra individer.

Erik och Pierre är som sagt hela tiden medvetna om det som sker på skolan, och de är medvetna om att makten förändras och skiftas mellan personer vid olika situationer. De har inte blivit manipulerade in i Stjärnsbergsandan som många andra av eleverna och lärarna. Foucault menar (2017, s.168) att individen som utsätts för maktutövning behöver vara helt omsluten av makten och inte störas av en tredje person. Erik och Pierre diskuterar, nästintill

varje dag med varandra, maktutövningen och orättvisorna som råder på Stjärnsberg. Den process som rådsmedlemmarna försöker introducera avbryts hela tiden i och med de diskussioner kamraterna har med varandra. Erik och Pierre är inte helt omslutna av makten, de har varandra, och med hjälp av varandras erfarenheter och kunskaper, lyckas de behålla sina själar fria. Erik och Pierre hjälper således varandra att inte hamna i greppet på rådsmedlemmarnas försök till disciplinär maktutövning.

Utöver den disciplinära maktutövning rådsmedlemmarna utövar, förekommer också fysisk maktutövning. Foucault beskriver ofta hur den disciplinära makten skiljer sig från den fysiska. Foucault (2017, s.45) menar att den fysiska makten kan ses som ett slags öppet skådespel jämfört med den disciplinära som fungerar som ett skuggspel. Vid fysiskt våld är makten således synlig och lättare att bli medveten om, vilket också kan leda till att man lättare etablerar ett starkare motstånd. Vid makt som utövas i det inre är makten inte lika synlig och individer kan ha svårt att greppa orättvisorna de faktiskt blir utsatta för, något som går att se hos många av eleverna och lärarna på Stjärnsberg. Lärarna, med undantag av Berg, är passiva och en del av det självspelade piano som är Stjärnsberg: med sina sportsliga traditioner, Rådet och kamratuppfostran i sann Stjärnsbergsanda. Foucault (2017, s.169–170) beskriver hur fysiska straff kan ses som föregångaren till den disciplinära maktutövningen. Förr använde man sig nämligen av våld och kroppsliga straff för att utöva makt över andra. På Stjärnsberg använder rådsmedlemmarna sig av bägge formerna av maktutövning, både den disciplinära och den fysiska, i ett försök att styra och kontrollera alla elever. Det fungerar dock inte hos Erik. Erik, som är medveten om sin egen kapacitet när det gäller våld, behöver inte oroa sig för den fysiska makten utan blir endast utsatt för den disciplinära maktutövningen. På grund av att skolan inte är uppbyggd som ett panoptikon, och att processen ständigt avbryts i och med Erik och Pierres diskussioner med varandra, synliggörs sprickor i maktsystemet. När andra elever är underordnade både den fysiska och psykiska makten, och således inte vågar göra motstånd eller är medvetna om att det ens är möjligt, vänder Erik på spelplanen och utövar makt mot rådsmedlemmarna istället.

Sammanfattningsvis är *Ondskan* en illustration av att den disciplinära makten existerar överallt, och inte är något statiskt. Makten förflyttar sig mellan människor, och kan närmast beskrivas som något man gör, och inte något man har, vilket går i linje med Foucaults syn på makt. Maktutövning handlar inte bara om kontroll eller disciplinering, utan också om självmedvetenhet och erfarenhet. Att både Erik och Pierre vet om att de är utsatta för maktutövning, gör också att de har kunskap om den, och med hjälp av den också kan motsätta sig maktutövningen, och stå upp för orättvisorna.

6.2 Didaktiska implikationer

Så, vad betyder egentligen detta för hur vi ska förhålla oss till *Ondskan* när vi arbetar med den i klassrummet. Analysen visar att verket innehåller fysisk maktutövning vilken är utförligt beskriven och tydlig, men den psykiska maktutövningen som genomsyrar hela verket, är mer subtil och kräver en mer genomtänkt läsning för att synliggöras. Det är här vi menar att begreppet kritisk litteracitet är användbart.

På grund av den subtila maktutövningen som till exempel syns redan när Erik ska sy på märket på sin egen kavaj, menar vi att det i undervisningssammanhang kan vara problematiskt att läsa *Ondskan* som till exempel endast en självbiografi, eller i en jämförelse med filmen. Den innehåller, som analysen visar, beräknande och utstuderade maktförhållanden, som utan att diskuteras istället riskerar att reproduceras. Detta tar stöd i Foucaults tankar (2017, s.233) om att maktutövning kan leda till normalisering. Om vi läser verket utan att prata om innehållet vid läsningen finns en risk att beteenden som kamratuppfostran inte ifrågasätts, utan snarare imponerar och anammas. Därför är det viktigt att anlägga ett kritiskt perspektiv på läsningen av texten, och diskutera de maktförhållanden som råder på såväl Stjärnsberg som hemma hos Erik.

När makten är så pass systematisk att den reproducerar sig själv genom dem som är utsatta för den, blir den också osynlig enligt Foucault (2017, s.55–60). Att de maktförhållanden som råder i *Ondskan* också blir så självklara i den kontexten, gör att man som läsare kanske inte heller reflekterar över dem. Janks (2010, s.21–22) beskriver kritisk litteracitet som ett sätt att läsa texter mer analytiskt. Det handlar inte bara om att läsa en text och reflektera över händelser eller vad man tror kommer näst, utan också om att anlägga ytterligare ett perspektiv. Precis som Janks (2010, s.35–36) lyfter fram finns det ett samband mellan textanalys och makt, vilket hon också diskuterar i relation till Foucault. Hon menar att det är viktigt att se maktförhållanden i texten, för att kunna förstå den. Detta talar i sin tur för att vi måste läsa texten kritiskt för att förstå den, och göra det genom att ställa analytiska frågor till texten.

Det finns ytterligare en aspekt som ett kritiskt litterärt synsätt på att arbeta med *Ondskan* i klassrummet medför. Det handlar om den makt vi som lärare utövar över eleverna, när vi väljer hur vi vill jobba med verket. Genom att diskutera av oss valda ämnen och ställa valda frågor till eleverna, väljer vi också vad diskussionen ska handla om. Precis som Eckeskog och Lundgren (2015, s.48) diskuterar är det viktigt att komma ihåg att lärare fungerar som förebilder, och att eleverna behöver stöttning i att kunna analysera och reflektera kring text. Det är också ett arbete som behöver vara konstant och genomsyra hela undervisningen för att ge frukt (Eckeskog och Lundgren, 2015, s.48), och den makt vi utövar över eleverna här är därför viktig att vara medveten om. Att använda just *Ondskan* kan vara en ingång för att diskutera elevernas egen relation till skolan: vilka maktsystem finns, vem är överordnad och vem är underordnad, hur reagerar eleverna på maktutövning, och är de medvetna om och reflekterar över den? Efter en kritisk läsning av *Ondskan*, kommer eleverna inte bara se maktförhållanden som är synliga för ögat, utan också den disciplinära, psykiska maktutövningen som finns runt dem. Vi menar även att genom att också lyfta in diskussionen i elevernas egen kontext, blir det också lättare att förstå litteraturen.

Slutligen vill vi upprepa vad Janks (2012, s.159) argumenterar för, vilket även stärks ytterligare av vad Freundlind (1995, s.339) diskuterar om betydelsen av språket vid en foucauldiansk textanalys. Nämligen det faktum att förståelse för kontexten, litteraturen och de maktförhållandena som råder är central för förståelsen för varandra och för vår omvärld.

Att tolka text genom det sätt den presenteras på, genom språket, är av stor betydelse för att identifiera maktförhållanden och maktrelationer. Det är därför en medveten läsning av *Ondskan* är central när vi arbetar med den i klassrummet, något som möjliggörs genom kritisk litteracitet.

6.3 Förslag till vidare forskning

Som vi nämnde inledningsvis är det faktum att *Ondskan* återigen är aktuell och ska filmatiseras skäl till att tro att den kommer finnas kvar som en del av den litteratur som eleverna får ta del av i svenskundervisningen. Detta medför också att diskussionen om verket är aktuell. Att vi genom analysen och den efterföljande diskussionen visat att *Ondskans* innehåll på många vis är problematiskt och behöver diskuteras i klassrummet, gör också att det finns många intressanta ingångar till vidare forskning. Den kanske mest relevanta fortsättningen inom fältet, hade varit att genom en kvalitativ intervjustudie ta reda på hur svensklärare faktiskt jobbar med och tar sig an verket i undervisningen. Vidare skulle det vara intressant att låta svensklärare, utifrån den foucauldianska textanalys som presenterats ovan, arbeta med verket genom begreppet kritisk litteracitet. Eleverna skulle till exempel kunna få i uppgift att läsa *Ondskan* med kritiska glasögon, och analysera vad det är som egentligen händer. Utifrån det skulle det också vara intressant att undersöka hur eleverna och lärarna upplevde verket, och jämföra med elever som "bara" läst berättelsen om Erik Ponti som börjar på Stjärnsberg utan att föra en diskussion kring makt i relation till läsningen.

7. Referenser

- Axelsson, T., & Qvarsebo, J. (2017). *Maktens skepnader och effekter – Maktanalys i Foucaults anda*. Studentlitteratur AB.
- Bengtsson, P. (2019). Lättlästa dialoger – talspråk eller skriftspråk? Om lättlästanpassningen av dialogerna i Guillous *Ondskan*. [Examensarbete, Högskolan i Halmstad]. *Digitala vetenskapliga arkivet*. <https://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A1325705&dswid=-6652>
- Borg, L. (2019). Mellan sänkan och höjden – En maktanalys av romanen *Björnstad*. [Examensarbete, Karlstads universitet] *Digitala vetenskapliga arkivet*. <http://kau.diva-portal.org/smash/get/diva2:1297026/FULLTEXT01.pdf>
- Eckeskog, H., & Lundgren, B. (2015). Förståelsestrategiers möjligheter att utveckla kritisk literacy-kompetens. I Lundgren, B., & Damber, U (Red.), *Critical literacy i svensk klassrumskontext* (s. 37–50). Umeå Universitet. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:812853/FULLTEXT01.pdf>
- Egeland, M. (2015). Frihet, likhet og brorskap i virkelighetslitteraturen. *Edda*, 115(3), 227–242. <https://doi.org/10.18261/ISSN1500-1989-2015-03-0>
- Esaiasson, P., Gilljam, M., Oscarsson, H., Towns, A., & Wängnerud, L. (2017). *Metodpraktikan – Konsten att studera samhälle, individ och marknad*. Wolters Kluwer.
- Freundlieb, D. (1995). Foucault and the study of literature. *Duke University press*, 16(2), 301-344. <https://doi.org/10.2307/1773331>
- Foucault, M. (2002). [1976]. *Sexualitetens historia, Band 1 Viljan att veta*. Bokförlaget Daidalos AB.
- Foucault, M. (2017). [1975]. *Övervakning och straff*. Arkiv förlag.
- Fält, P. (2017). Från *Ondskan* till Doktor Glas – En Studie i hur lärare motiverar litteraturval och en undersökning i vilka böcker som använts i undervisning på högstadie- och gymnasienivå under 2016–2017. [Examensarbete, Stockholms universitet]. *Stockholms universitetsbibliotek*. <http://su.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A1176198&dswid=-808>
- Guillou, J. (2003). *Ondskan*. Piratförlaget.
- Homeros. (1982). *Iliaden* (B. Stope, övers.). Niloe. (Originalarbete publicerat 700-talet f.Kr)
- Janks, H. (2012). The importance of critical literacy. *English Teaching: Practice and Critique*, 11(1), 150–163.
- Janks, H (2010). *Literacy and power*. Routledge.

- Karlsson, T. (2011). Ondskan och verkligheten – När gränsen mellan fakta och fiktion upplöses. [Kandidatuppsats, Högskolan i Gävle]. *Digitala vetenskapliga arkivet*. <https://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A447653&dswid=-8107>
- Läroplan för grundskolan samt för förskoleklassen och fritidshemmet. (2022). Skolverket. <https://www.skolverket.se/undervisning/grundskolan/laroplan-och-kursplaner-for-grundskolan/laroplan-lgr22-for-grundskolan-samt-for-forskoleklassen-och-fritidshemmet>
- Nilsson, R. (2008). *Foucault, en introduktion*. Égalité.
- Pezdek, K., & Michaluk, T. (2014). The polish football association and the problem of management through exclusion. I L, Flemr., J, Němec., & K, Kudláčková. *Physical activity in science and practice*. (s. 117–123). Charles University in Prague.
- Rehbinder, S. (2020). Värdegrunden mellan pärmarna – En komparativ analys av Jan Guillous *Ondskan* och Chimamanda Adichies *Lila hibiskus* ur ett värdegrundsperspektiv. [Examensarbete, Uppsala universitet]. *Digitala vetenskapliga arkivet*. <http://uu.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A1443181&dswid=-1730>
- Samzelius, M. (2019). *Hjältar och monster på himlavalvet*. En bok för alla.
- Skolverket. (2016). *Kritisk litteracitet*. <https://www.skolverket.se/download/18.6bfaca41169863e6a65c728/1553967154456/pdf3722.pdf>
- Stiskalo, S. (2016, 21 september). Romaner av män dominerar i skolbänkarna. *SVT Nyheter*. <https://www.svt.se/kultur/bok/mannen-dominerar>
- Särnbrink, M. (2011). Arns makt – Representationer av makt, positivt kapital och livsmål i berättelserna om tempelriddaren Arn. [Magisteruppsats, Linköpings universitet]. *Digitala vetenskapliga arkivet*. <https://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A441875&dswid=6047>
- TV4. (2022, 30 mars). *Ondskan blir serie på TV4*. <https://www.tv4.se/artikel/FjmMPMp2qJG06pz4t040W/ondskan-serie-tv4-cmore>
- Wolosky, S. (2014). Foucault at School: Discipline, Education and Agency in *Harry Potter*. *Children's Literature in Education*, 45, 285-297. <http://doi.org/10.1007/s10583-013-9215-6>
- Öhman, M. (2008). Att analysera socialisationens riktning ur ett maktperspektiv. *Utbildning och demokrati*, 17(3), 69–88. <https://doi.org/10.48059/uod.v17i3.891>